

STUDIEN

OP

GODSDIENSTIG, WETENSCHAPPELIJK

EN

LETTERKUNDIG GEBIED.

NIEUWE REEKS.

NEGEN EN TWINTIGSTE JAARGANG.

NEGEN EN VEERTIGSTE DEEL.

UTRECHT

P. W. VAN DE WEIJER

1897.

wist te handhaven, maar de scholastieke leer ook, zoowel in hare hoofdtrekken als in vele bijkomende beweringen, als *zeker* poogde te bewijzen. In den 13den jaargang der *Studiën* (1880) werd aanstonds een uitvoerige bespreking geplaatst, die op verschillende punten wijst, door den schrijver der *Institutiones* op voortreffelijke wijze in het licht gesteld.

Thans wordt ons de tweede uitgaaf van het werk aangeboden. Wij achten het ten eenemale overbodig op nieuw over zijne voortreffelijkheid uit te weiden. Wat de leer betreft, zegt de schrijver in de korte voorrede van dezen tweeden druk, zij is volkomen dezelfde. Met hetgeen hier en daar is bijgevoegd, wordt alleen beoogd nog duidelijker toe te lichten, wat in de eerste editie werd voorgedragen. Die bijvoeging is nog al belangrijk, zoodat de nieuwe uitgave een honderdtal bladzijden meer telt dan de vorige. Ook oordeelt de schrijver het beter zijn werk te splitsen in twee deelen: *Volumen I* handelend over over de *natuur* der lichamen, *Volumen II* over hunne eigenschappen, over hun ontstaan en hun ondergang, over de orde en de wetten der natuur.

Hoe men ook met den schrijver in zienwijze moge verschillen, „men kan hem een groote wijsgeerige kennis, een zeldzame belesenheid, een merkwaardig talent van uiteenzetting en een voortreffelijke inzage van de leer des H. Thomas niet ontzeggen:” zoo klonk het oordeel van een katholiek tijdschrift bij den eersten druk van dit werk.

Bij een grondige kennismaking, zal, wij zijn er van overtuigd, een ieder die uitspraak onderschrijven.

Dionysius de Kartuizer

EN

zijne werken.

De talrijke werken van Dionysius den kartuizer, weleer beroemd en vaak herdrukt, deelden allengs het lot van schier al het ondermaansche en geraakten in vergetelheid. Het nieuwe dringt onwillekeurig het oude op den achtergrond. De jongeren overtuigen zich moeilijk, dat ze staan beneden hunne vaderen; prijzen en lezen meestal enkel hun tijdgenooten, zwakke leerlingen van krachtige meesters. Daarbij vergete men niet, dat de reeks foliodeelen van Dionysius een schrikbeeld zijn voor den lezer. Er is moed noodig om die uitgaven van Keulen of Parijs te beginnen, laat staan ze door te worstelen. Die eng in elkaar gedrukte bladzijden, zonder een enkele alinea, zonder witten rand, wemelend van afkortingen, hebben voor weinigen eenige aantrekkelijkheid. Op een andere oorzaak, waarom de groote kartuizer minder wordt gelezen dan hij verdient, wijst ons Hoogleraar Moll in zijn „*Johannes Brugman*”: „Onder de uitmuntende mannen, zegt hij, die den Nederlanden gedurende de vijftiende eeuw tot sieraad waren, bekleedde Dionysius eene plaats van den eersten rang, en onbegrijpelijk zou het wezen, dat hij in onzen tijd in plaats van met of boven Thomas a Kempis en anderen bekend en beroemd te zijn, in betrekkelijken zin ver-

geten is, zoo niet zijne boeken, hoe menigvuldig ook, bijna literarische zeldzaamheden waren geworden" 1).

Wij vleien ons met de hoop, dat die „vergetelheid in betrekkelijken zin" ten einde spoedt en herstelling van eer gedaan zal worden aan de nagedachtenis des grooten mans. De ijverige monniken van het kartuizersklooster Montreuil-sur-Mer in Frankrijk, legden het eerst de hand aan het werk en bereiden de nieuwe uitgave zijner geschriften. Met vreugde begroeten wij die onderneming en aanvaarden de aankondiging daarvan des te liever, wijl zij ons gelegenheid biedt, onze hooge achting en eerbiedige liefde te uiten voor den wereldberoemden Nederlander.

I.

Dionysius de kartuizer 2) aanschouwde het levenslicht te Rickel, niet ver van Sint Truyen, in het jaar onzes Heeren 1402. Dit geboortejaar blijkt met zekerheid uit zijn laatste werk *De Meditatione*, dat hij de zijnen aanbood met de roerende woorden: „Ontvangt met vreugde, allerliefste broeders dit werkje mijner Overwegingen, en bidt altijd voor mij. Ik begeef mij in de haven der veilige rust, en ga mij voorbereiden tot een zalig einde, wijl mijn lichaamskrachten verminderen. Dit werkje heb ik voltooid in mijn zeven en zestigste jaar, 1469" 3). Hij droeg den familienaam van Leeuwen, de Leeuwis of de Leevis, en sproot uit een adellijk geslacht. De oude aantekeningen omtrent Dionysius' verwanten zijn door

1) *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*. Amsterdam, 1854. Deel I, p. 71.

2) Een levensbeschrijving in *handschrift* zagen we in de *hofbibl. te Weenen*, onder den titel: *Leven en Revelatiën van Dionysius Reikel*. Zij is uit de XVIIe of het begin der XVIIIe eeuw; geeft niets dan Loër a Stratis met enkele legenden, en heeft dus geringe waarde.

3) *Opuscula aliquot D. Dionys. Cart.* Col. 1534. fol. 386.

Daris 1) en Welters 2) zorgvuldig bijeenverzameld. Bezaten wellicht de ouders geen middelen overeenkomstig hun stand en rang, of dreef de eenvoud der oude zeden hen tot veeteelt en akkerbouw? Dionysius deelde in zijn eerste jaren hun landelijk bedrijf, en verhaalt dit later in zijn *Verklaring van het Boek der Schepping*: „Ziet daar kwam Rachel met de kudde haars vaders, want zij hoedde de schapen. En nog heden is het gebruikelijk, dat de kinderen des huizes de kudde bewaken; want ook ik voerde de schapen ter weide, alvorens ik op school werd gelegd. Ik was een zeer booze jongen, en twistte vaak met andere herders van mijn leeftijd" 3).

De eerste grondslagen der geleerdheid legde Dionysius bij de Benedictijnen te St. Truijen. Zijn grooten voortgang leiden we af uit de woorden, waarmee hij zijn dankbaar gemoed uitstort in het werk *De Munificentia et Beneficis Dei* 4): „Ik was nog een kind en niet gekomen tot de jaren des verstands toen gij mij riept tot de studie der letteren. Gij gaaft mij een schrandere hoofd en een groot vernuft. In den aanvang beheerschte zulk een studieijver mijne ziel, dat ik den schijn der maan, die door de vensterreten drong, voor het daglicht hield, opstond in de stilte van het nachtelijk uur, en, hadden de deuren opengestaan, naar de school ware gespoed" 5).

Lang heeft Dionysius de school van St. Truijen niet bezocht. De nieuwe inrichting, waarheen hij zijne schreden richtte, overtrof de eerste verre, want hij zelf schrijft de overplaatsing toe aan Gods barmhartigheid: „Maar gij, o medelijdende Schepper, ontfermdet u over mij, en zondt mij op

1) *Analectes* T. VII, p. 115.

2) *Publications de la Soc. hist. et archéol. dans le duché de Limb.* 1882, p. 281.

3) *Enarratio in Gen. art. 74. In quinque Lib. Mos. ed.* Col. 1566. p. 252.

4) *Opera Minora*. Tom. I. r 250.

5) *Acta SS. Boll.* II. Tom. Mart. p. 273. *Vita Dionys. c. II.*

studie naar verder gewesten, waar ik de beginselen der wijsbegeerte en des religieusen levens heb aangeleerd 1).

Wanneer we het eenigszins vinnig verhaal uit zijn belangrijk paedagogisch boek *De Doctrina scholarium* 2) op Dionysius zelf mogen toepassen, telde hij bij dien overgang dertien jaren. Na gezegd te hebben, dat het woord der H. Schrift: „De leerling is niet boven zijn meester” 3), geen algemeene toepassing duldt, wijl sommige leerlingen niet alleen aanzienlijker, machtiger, deugdzamer en vernuftiger, maar ook, althans in enkele vakken, geleerder zijn dan hun meesters, gaat hij voort: „Ik heb een leerling gekend van *dertien jaren*, die een goed onderwijzer en groot taalkundige tot leeraar had. Hem volgde een meester in de schoone kunsten. Deze las voor zijne hoorders het vers: „Nou spuit ille procul qui barbam conspuat ipse” naar zijne verklaring aldus: „Non spernit ille procul, qui barbam conspernit ipse.” De leerling bemerkte terstond de onkunde des leeraars, verzweg het echter voor de anderen, en begaf zich niet lang daarna naar een betere school.”

Welke was die „betere school”? W. Moll 4) zegt zonder de minste aarzeling, dat Dionysius „reeds vóór zijn verblijf aan de universiteit in het kartuizersklooster te Zeelhem bij Diest is opgevoed. Campanini en Dinbani noemen Nicolaas van Cusa, een medeleerling van Dionysius 1). Nu bezocht de eerste in deze gewesten enkel de school van Deventer. Heeft dus ook de laatste zijn verdere ontwikkeling aan

1) *De Munif. et Benef. Dei l. c.*

2) *Opuscula Insigniora D. Dionys. etc. Colon. 1559 p. 357, s.*

3) *Luc. VI. 40.*

4) *Kerkgesch. van Nederl. vóór de Herv. II. 2, p. 380.*

5) *Mougel, Denys le Chartreux, sa vie et son rôle, Montreuil-sur-Mer, 1896, p. 56.*

die beroemde inrichting geput? Bevestigend antwoorden Scharpff 1), Düx 2) en Mougel. Een afdoend bewijs ontbreekt.

Op het achttiende jaar zijns levens voelde Dionysius zich getrokken tot de eenzaamheid des kloosters. Nog lang daarna vloeidt zijn hart over van dankbaarheid voor zoo groote gunst. „O barmhartige Jezus, roept hij uit, met welke liefde hebt Gij mij achtervolgd, en uit verre gewesten teruggevoerd tot uwe rust. Hoe vele medeleerlingen, sterker en deugdzamer dan ik, zijn achtergelaten, gevallen en gestorven in hun boosheid. Mij hebt Gij bij de hand geleid naar dit oord van vrede, waar Gij nog iederen dag over mijn lasheden de oogen sluit” 3).

Het eerst klopte Dionysius bij de kartuizers te Zeelhem aan, maar werd afgewezen om zijn jeugd, wijl de regel der orde voor de intrede den leeftijd van twintig jaren eischt. Teleurgesteld maar niet ontmoedigd trekt hij terstond naar het kartuizersklooster van Roermond, dat door den stichter Werner van Zwalmen (1376) „Bethlehem Mariae” was gedoopt. Aan het hoofd van dit huis, later gezegend en beroemd door den eenvoudigen jongeling, die nu aan zijne poorten nederig om intrede vroeg, stond de Prior D. Albertus Buer. Hij was een „aanzienlijk man, meester in de schoone kunsten, doctor der medecijnen, in het wereldlijke en geestelijke zeer ervaren, vredelievend en godvruchtig” 4). Voorzigtiger dan zijn broeder te Zeelhem, wist hij Dionysius aan zich te verbinden, ofschoon ook hier de opneming nog twee jaren moest uitgesteld. Waarschijnlijk met den wijzen Prior overlegde Dionysius, hoe de valstrikken der booze wereld te ontkomen, hoe zich te vormen voor de eenzaamheid van het kar-

1) *Der Card. und Bisschof Nic. van Cusa als Ref. Tüb. 1871, p. 160.*

2) Cf. *Mougel, Denys le Chartreux, p. 56, n. 1.*

3) *De Munif et Benef. Dei art. 26; Op. Min, I, f. 250.*

4) *Mougel p. 13.*

tuizersleven. Men kwam overeen, dat na de oefening van godsvrucht niets zoeter en doelmatiger was dan een grondige kennis der H. Schrift. Dionysius begaf zich daarop naar Keulen, waar de universiteit toenmaals in hoogen bloei stond 1).

Deze hoogeschool, die aan zooveel onzer landgenooten een geleerde opvoeding gaf, was de belangrijkste voor onze vaderlandsche Kerk. „Door den stadsenaat gesticht, zegt W. Moll, en door Urbanus VI in 1388 begunstigd met al de privilegiën en vrijheden, die te Parijs werden genoten, telde zij reeds in het eerste jaar van haar bestaan 738 studenten, die grotendeels uit de bisdommen Luik, Munster en Utrecht toestroomden, om er de lessen in de vrije kunsten, rechten, medicijnen en theologie te hooren” 2). Studieijver en tucht blaakten er in 1421 in het eerste vuur. Toch bloeiden ook hier de leliën onder dichte doornen. „Te Keulen, zegt Ullmann, ontmoetten elkander de spitsvindigste scholastiek en het diepzinnigste mysticisme, de strengste orthodoxie en de koenste ketterij, de uiterste devotie en meest wettische zin des monnikendoms en het losbandigste antinomisme van kerkhatende, dweepzieke partijen” 3). De gevaren voor de reinheid der jeugdige hieden waren talrijk. Nog op gevorderden leeftijd rilt de heilige kartuizer bij de gedachte aan het verleden en waarschuwt de jongelingschap tegen het bederf der academie. „De generale studiën, ook universiteiten genoemd, zegt hij in *Jesu et pueri Dialogus* 4), zijn zeer nuttig, zelfs noodzakelijk. Zij zijn de oogen in het mystieke lichaam der strijdende Kerk en behooren te waken tegen alle ketterijen. Werden de statuten onderhouden, gelijk Gods wet het verlangt, vrome en kuische jongelingen zouden minder gevaar loo-

1) Loër a Stratis, *Acta SS.* l. c. p. 243, cap. 4: „ubi academiam noverat germaniae celeberrimam”.

2) *Kerkgeschied.* II, 2, bl. 291.

3) Bij Moll, t. a. p. p. 292.

4) *Opuscula Insign.* Col. 1559, p. 947.

pen. Maar ook hier, gelijk in alle andere rangen en waardigheden der Kerk, heerscht bederf en verval. Helaas! hoe spoedig worden godvruchtige en reine jongelingen verleid, besmeurd en neergeworpen! Heeft derhalve een leerling de studiën der bijzondere school voltooid, zoo is het hem veiliger en heilzamer, terstond in den religieusen staat of een devote congregatie te treden, dan uit zucht naar hooger wetenschap eerst zijn deugd in gevaar te brengen aan de universiteit.” Dionysius kwam te Keulen aan, legde den gebruikelijken eed af op de statuten, betaalde zes witte denariën en werd daarop geïmmatriculeerd omstreeks Kerstmis des jaars 1421, onder den titel: „*Dionysius de Rykele Leodiensis diocesis*”. Hij was de zesde, die zich liet inschrijven tijdens het rectoraat van „Fredericus de Dudelendorff, meester der schoone kunsten en licentiaat der beide rechten, gekozen 20 December 1421 in het huis der Minderbroeders” 1).

Met alle kracht van zijn machtig genie legde Dionysius zich op de wijsbegeerte en godgeleerdheid toe, om te komen tot groote geleerdheid, „ut fieret doctissimus”, zegt Loër a Stratis 2). Het welslagen waarborgen ons zijn scherp vernuft en zijn eigen getuigenis, waar hij klaagt over de aangroeien- de ijdelheid: „Meer dan anderen ging ik in wetenschap en zelfbehagen en overmoed voor- of liever achteruit” 3). Op de verhandeling *De Ente et Essentia* verwierf hij in 1423 den titel van meester in de schoone kunsten. Later tot grooter rijpheid gekomen schreef hij vier quartodeelen *In IV Libros Sententiarum*, waar hij zijn meening in *de Ente et Essentia* verdedigt, herroept 4).

1) Dr. H. Keussen, *Die Matrikel der Univ. Köln, Bonn 1892*, I, p. XIV, XV, XIII en 183.

2) *Acta SS.* l. c. p. 243.

3) *De Munific. et Benef. Dei*, art. XXVI.

4) „In adolescentia mea dum in studio et via Thomae instruerer potius sensi, quod esse et essentia distinguerentur realiter; unde et

Het beschouwend gemoed des jeugdigen Meesters haakte naar de rust der eenzaamheid. Voor de tweede maal klopte hij aan de poort van het Roermondsche kartuizersklooster en werd opgenomen onder de zonen des H. Bruno te Bethlehem Mariae.

Een kartuizer, die volgens zijn regel leeft, besteedt ongeveer acht uren aan oefeningen van godsvrucht: getijden, H. Mis en overweging. Dionysius is daarmee niet tevreden. „Mijne broeders, zoo zegt hij in zijn boek *De Laude et commendatione Vitae solitariae* 1), wanneer de godsvrucht u dringt en het hoofd de inspanning gedooft, bidt dan iederen dag, buiten de voorgeschreven gebeden, het gansche psalterium.... of anders de helft.... En in vertrouwen zeg ik u, dat de gedurige oefening u steeds gemakkelijker, zoeter en begerlijker zal worden. Gij zult geen verzadiging vinden, en vaak twee psalteria daags bidden, zonder een enkelen uwer plichten te verzuimen.”

Door mondgebed bereidde Dionysius zich tot de beschouwing, waaraan hij den tijd na de metten, van drie tot zes uur in den morgen besteedde 2). Het geheim der H. Drieuldigheid en het lijden des Heeren waren de gewone stof. Zulke edelmoedigheid beloonde de hemel. Reeds gedurende het noviciaat geraakte hij niet zelden in vervoering en lag twee of drie uren van het gebruik der zinnen beroofd. Gods weldaden groeiden met zijn ijver: gansche nachten bracht Dionysius door in gebed, zeven uren en langer duurden de ex-

---

tunc de illa materia quemdam tractatum compilavi, quem utinam nunc haberem, quia corrigerem. Etenim diligentius considerando, verius et probabilius ratus sum, quod non realiter ab invicem differunt.” *In IV Lib. Sent. Dist. VIII quaest. VII. Tom. I. p. 203, edit. Col. 1535.*

1) *Opuscula Insign. D. Dionys. Col. 1559, p. 504.*

2) *Acta SS, l. c. p. 244, n°. 7.*

tasen 1). Het hooren van de hymne „*Veni sancte Spiritus*”, enkele verzen der psalmen of een godsvruchtig gesprek was op het einde zijns levens voldoende, hem in verrukking te brengen en op te heffen van de aarde 2).

Talrijk zijn de openbaringen, die de Doctor extaticus in de vervoering ontving, en talrijker wellicht de werken naar aanleiding daarvan geschreven. De *Epistola ad executores testamenti D. J. de Lovanio, Epistola ad magistrum quemdam coloniensem, de Epistolae ad Pontifices, ad Principes en Ad Ecclesiae Praelatos* 3); allerwaarschijnlijkst ook de verhandelingen *De plurimum beneficiorum usurpatione, Contra pluralitatem beneficiorum* danken aan revelatiën haar ontstaan.

Gedurende de eerste jaren genoot de vrome kartuizer de zoete rust zijner kloostercel. Wat daar omging in zijn ziel, heeft hij zelf, anders zoo sober van stijl, met gloeiende verwen geschilderd. „Hoe weinig, roept hij een vijand der religieusen toe, hoe weinig kent gij de werking Gods in de ware minnaars der eenzaamheid, die Hij ontrukkt aan het gewoel der wereld, overplaatst in het verborgene van zijn goddelijk aanschijn en beschermt tegen de tong der boozen. Hij leidt hen in de eenzaamheid, om daar te spreken tot hun hart; raakt hunne ziel en voert ze naar de vreugde der stilte, naar den dag zonder onrust, in het rijk van het onmetelijk licht, naar mystieke visioenen, naar de ware beschouwing, naar vervoering en verrukking; waar zij, verzonken in den afgrond der allerheiligste Godheid en badend in den stroom der waarheid, de geloofspunten der H. Kerk onuitsprekelijk veel klaarder inzien, dan de scholastieke godgeleerdheid vermag. Wat is krachtiger, het licht der genade of der natuur, de verlichting

---

1) „*Saepeius extaticus plus septem permanet horas*”, Loër a Stratis bij *Mougel* p. 18.

2) *Acta SS, l. c. p. 249, n°. 23.*

3) *Acta SS, l. c. p. 250, n°. 26.*

of de studie, de bovennatuurlijke ingeving of de schoolsche redeneering? Terecht zegt dan onze regel, dat de gave der tranen, de vurigheid des gebeds, de beschouwing en verrukking nergens beter gedijen dan in de eenzaamheid" 1).

Onuitputtelijk is daarom Dionysius in lofspraken op het teruggetrokken leven. Het gansche boek *De laude et commendatione vitae solitariae* 2) in zeven en dertig hoofdstukken is als een loflied op de eenzame kloostercel. „O leven der eremieten, lezen we in art. XXXI, gezegend en engelachtig leven, lusttuin der zielen, schrijn van hemelsche parelen, senaat van geestelijke raadslieden! Uw geur overtreft alle reukwerk, uw smaak is zoeter dan honing. Alle lofspraak is beneden uwe waarde, wijl de sterfelijke tong niet vermag te stamelen, wat de onsterfelijke geest ondervindt.... In u vlammen de vurige rozen der liefde, schitteren de blanke leliën der reinheid, geuren de zedige viooltjes van ootmoed. Gij zijt de ladder van Jakob, die de menschen opvoert ten hemel, de engelen doet neerdalen op aarde" 3).

Dat de geliefde eenzaamheid ook Dionysius' studiën begunstigde, bewijzen de geleerde en ascetische werken, die in grooten getale en wonderbare verscheidenheid ontvloeiden aan zijn vruchtbare pen. Wij spreken hierover later in bijzonderheden. Naarmate die geschriften zich verspreidden, groeide de roem van Dionysius' geleerdheid en heiligen wandel. Van alle zijden stroomde men toe, om in het arme kartuizersklooster te Roermond licht en vertroosting te zoeken. Ten einde zijn omgang met het volk in de hand te werken, legde hem de prior het ambt van procurator of bestuurder der tijdelijke zaken op. Ook ongeletterde lieden, voor wie de taal zijner geschriften onverstaaenbaar was, deelden nu in de

1) *Loër a Stratis*, *Acta SS.* p. 247, cap. III, n°. 13.

2) *Opuscula insigniora Col.* 1559, p. 479 ss.

3) *Opusc. insign.* l. c. p. 515, 516.

schatten zijner hemelsche wijsheid. Hoe Dionysius aan de ingevingen van zijn zielenijver gehoor gaf, getuigt Loër a Stratis: „Den procurator lagen de zielen nader aan zijn hart dan het geld" 1).

Dit ondervond een rechtschapen Israëliet, wiens familienaam niet is overgeleverd. Dionysius bekeerde hem door zijn overtuigend woord en machtig gebed; bracht hem tot het ware geloof en den heiligen doop. Uit dankbaarheid nam de bekeerling den naam zijns geestelijken vaders aan, en noemde zich Dionysius Dionysii 2). Reeds in Loër's tijd gold deze gelukkige als de stamvader van het Roermondsche geslacht der Dionysii. Het stierf uit den eersten December 1859 met Jan Michaël Dionysii, een graveur van naam, die benevens andere werken ook het eerste portrait van Mgr. Paredis vervaardigde in 18413).

Er zijn weinig feiten uit het kloosterleven van Dionysius bekend, nog minder chronologisch bepaald. In 1434, tijdens de regeering van Eugenius IV (1431—1447) werd de *Expositio in Psalmos* voltooid en drong weldra tot de Romeinsche Curie door. De geleerde Raynald verhaalt, dat deze Paus een deel doorlopend uitriep: „*Laetetur Mater Ecclesia, quae talem habet filium*". De Kerk mag zich verblijden, wijl ze zoodanig een zoon heeft 4).

Op zekeren grond staat mede de chronologie van Dionysius' hervormingsreis met den Kardinaallegaas Nicolaas van Cusa. De groote kerkvorst ontving de zending, om in de Germaansche landen het jubilé af te kondigen, bisdommen en kloosters te visiteeren, van Paus Nicolaas V den 29 December 1450. Wijl hem de geleerdheid en heiligheid van Dionysius

1) *Acta SS.* l. c. p. 245, cap. II, n°. 8.

2) *Acta SS.* l. c. p. 245, c. II, n°. 8.

3) *Welters, Denys le Chartreux, Publications du Limbourg* 1882, p. 286.

4) *Annales Eccl. Tom. X ad an. 1471 n. 85, edit. Luc.* p. 523.

bekend was, riep hij dezen uit het klooster in zijn gevolg. Dionysius gebruikte die gelegenheid tot *veler* heil, bezocht en hervormde *vele* kloosters 1). Na een zegenrijken arbeid in Duitschland, kwam de Kardinaal den 13. Augustus 1451 te Deventer, waar hij in zijn jeugd de school der fraterheeren bezocht had. Schitterend was de ontvangst. Hij visiteert achtereenvolgens Windesheim, Utrecht, Amsterdam, Haarlem, Rijnsburg, Leiden, Delft, waarschijnlijk Dordrecht, Arnhem en Nijmegen. Den 25. September opende het karthuizersklooster te Roermond voor den legaat zijne poorten. Had Cusa den beroemden monnik reeds bij den aanvang der reis aan zijne zijde, of enkel sedert het verblijf te Roermond? Deze vraag wordt verschillend beantwoord. Pastor 2), Cassani, Scharpff, Mougel 3) pleiten voor het eerste gevoelen. Afdoende getuigenissen van tijdgenooten zijn niet aanwezig. Toch blijft het zeer waarschijnlijk, vooral wijl Dionysius door zijn brieven en tractaten wellicht tot de hervormingsreis aanleiding gaf; en de tekst der levensbeschrijving van Loër a Stratis dezer meening stellig zeer gunstig is: „Toen Cusa de geleerdheid en heiligheid des kartuizers had *vernomen*, nam hij hem op in zijn gevolg.... en Dionysius bezocht en hervormde *vele* kloosters van beider kunne 4). Volgens Cassani kreeg Dionysius bij wijlen verlof, om zijn geest opnieuw te versterken in het klooster van Roermond 5). De tegenovergestelde meening houden J. Uebinger 6) en Welters 7).

Wat daarvan zij, Dionysius verliet weldra Roermond en trok in het gevolg des Kardinaals naar Aken, en bezocht de

1) *Acta SS.* I. c. p. 245.

2) *Gesch. der Päpste, II Aufl.* I, s. 376, 377.

3) *Demys le chartreux*, p. 59, waar men nog andere schrijvers vindt.

4) *Acta SS.* I. c. p. 245. cap. II, n°. 9.

5) *Mougel* p. 57.

6) *Hist. Jahrb.* 1887, p. 659.

7) *Publications du Limbourg*, 1882, p. 287.

abdijen Herdenrode en St. Truijen. Te Maastricht verzamelde Cusa de kanunniken van St. Servaas en Onze-Lievevrouw, hield een aangrijpende rede en ontving de belofte, dat allen een einde zouden stellen aan hun concubinaat. Bij sommigen was de bekeering van korten duur.

Afgevaardigden der Luiksche geestelijkheid kwamen naar Maastricht, om den legaat plechtig naar hun stad te geleiden. Deze wilde enkel een bezoek brengen als Kardinaal, wijl hij twijfelde, of Luik tot zijn legatie behoorde. Op hun aandringen gaf Cusa toe, kwam als legaat en hield zijn intocht den 13 October 1451. Den 15. noodigde hij de kanunniken in de kapittelzaal van St. Lambertus. Middelerwijl hadden twee kanunniken van Maastricht te Luik bekend gemaakt, dat zij door list waren gebracht tot de belofte, hunne focariae prijs te geven. Ook de abt van St. Truijen en de abdis van Herkenrode klaagden over de beslissingen des Kardinaals.

Angst en vreeze maakten zich meester van de Luiksche kanunniken; zij eischten van Cusa een afschrift der legatiebul, en weigerden daarop beslist, hem te hooren. Cusa trok zich terug in het kartuizersklooster buiten de stad en vertrok niet lang daarna.

Vele schrijvers 1) zijn van meening, dat Dionysius bij die gelegenheid een scherpe redevoering hield tegen den Bisschop van Luik, Jan van Heinsberg, en beroepen zich op Loër a Stratis 2). Het is echter uit Loër's tekst overduidelijk, dat het bedoelde voorval en de vrijmoedige vermaning niet te Luik plaats greep, maar te Roermond. In deze stad gaf de Bisschop een steekspel. Hij zelf was daar en leidde de schitterende voorbereiding. Het klooster binnengaande, ontmoette hij Dionysius en sprak met veel ophef over de aanstaande kostbare spelen. De heilige monnik slaakte een droevigen

1) *Scharpff* s. 177, s. *Pastor* t. a. p. I, p. 372 en anderen.

2) *Vita Dionysii* cap. 45-46. *Acta SS. Boll.* I. c.

zucht en sprak: „Wereldsche vorsten, doorluchte Vader, mogen een steekspel houden, aan kerkelijke mannen en bijzonder aan bisschoppen past dit in geen deele. Het is onwaardig en volstrekt onbillijk, dat gij het erfdeel van Christus voor die spelen verkwt. Eerbiedig uwe waardigheid, Vader, want gij zijt Bisschop, eerbiedig uw geestelijk karakter, spaar uw geld en laat af van zoo groote dwaasheid” enz. 1). De Bisschop stoorde zich niet aan die vrijmoedige taal, en ontving, volgens Loër a Stratis, van Gods hand een gevoelige kasteiding. — Van een dergelijke vermaning te Luik meldt de geschiedenis niets, ofschoon we zeker zijn, dat Dionysius de hervormingsplannen van Cusa krachtig ondersteunde.

Van Luik ging de legaat over Malmedy en Luxemburg naar Trier en zijn vaderland Cues, aan de Moezel. Uit Trier schreef hij 27 October 1451 een krachtigen brief aan den bisschop van Utrecht, wyl vandaar ongunstige berichten omtrent de invoering der hervormende maatregelen waren ontvangen. Dan begeleidde Dionysius zijn doorluchten vriend naar Mentz, waar 14 Nov. een provinciale synode vergaderde. In Januari 1452 ging het den Rijn weer af en over Maastricht naar Leuven en Brussel om een zending te vervullen bij Philips van Bourgondië. De Kardinaal kwam voor de derde maal te Maastricht, waar Luiksche afgevaardigden hem wachten. De verzoening kwam tot stand; de dom- en stiftheeren zonden de focariae heen. Toch duurde de beweging ten goede niet lang, voegt de kroniek van Zantfliet er bij 2). Met de provinciale synode te Keulen nam de legatie een einde. De werkdadige uitoefening begon in Tyrol, Jan. 1451 en duurde tot einde Februari 1452.

Dionysius had den Kardinaal met kracht ondersteund. Zegt Trithemius van den laatste, dat hij te

1) *Acta SS.* l. c. c. 15, 16, waar het vervolg der rede.

2) *Martène Durand, Ampl. Coll.* V, p. 475, ad an. 1451.

midden van duisternis en verwarring verscheen als een engel van licht en vrede”, niet minder geldt dit van Dionysius. Voor de behoeften der legatie schreef hij: *De Munere et Regimine Legati* (waarschijnlijk voor altijd verloren), *De Reformatione Claustralium* 1), *De Reformatione Monialium* 2), *Contra vitia superstitionis* 3), en waarschijnlijk *De perfidia Mahometi* voor Cusa's persoonlijk gebruik. Dionysius nam afscheid van zijn vriend voor immer. De briefwisseling, zeer waarschijnlijk reeds vroeger tusschen hen bestaande, duurde ook thans voort. Geringe overblijfselen alleen zijn ons bewaard 4).

Een ander groot man, met wien Dionysius in aanraking kwam, is de beroemde redenaar Joannes Brugman. Een hervormer in den waren en edelen zin des woords predikte Brugman uitroeiing der ondeugden, verbetering der zeden, niet zaligmaking door het geloof alleen.

Geestverwant van Gerrit Groot, Floris Radewijns, Thomas a Kempis en den beroemden kartuizer drong hij bijzonder aan op het christelijk leven naar de eischen des geloofs. „Laat ons beklagen, zegt hij, en beschrijven den waardigen wijngaard der heilige kerstenheid, die zoo jammerlijk verbijsterd wordt heden ten dage in menige menschen, vrouwen en mannen, in jongen en ouden, in heeren en onderzaten, in geestelijken en wereldlijken; want velen hebben christelijken en geestelijken schijn, en zij leven daarin zoo jammerlijk! Och laat ons onzen lieven Heer bidden, dat Hij alle goedwillige kerstenmensen in deugden en in zijne gracie sterken wil, en alle verdwaalde schapen op den rechten weg brengen en vooral die bevel hebben over de schapen en lammeren van Christus, opdat zij

1) *Cpuscula insign. P. Dionys.* Col. 1559, p. 418, ss.

2) *Ibidem* p. 242 ss.

3) *Mougel*, p. 80.

4) *Uebinger, Hist. Jahrb. der Görresgesellschaft*, a. a. O. S. 659; 660. *Mougel* p. 61.

met ons en wij met hen in de minne van Christus ontstoken mogen worden" 1).

Zijn prediking liet een diepen indruk na en werkte veel goeds. Nog na vier eeuwen verkondigt het spreekwoord: „Hij kan praten als Brugman" zijn buitengewone begaafdheid als redenaar.

Wanneer Brugman met Dionysius in verbinding trad, blijkt niet. In 1455 vinden wij hem in Nijmegen. Bezocht hij toen Roermond en had een *persoonlijke* kennismaking plaats? Wegens beider gezindheid, streven en vermaardheid moet hun schriftelijk verkeer wel van ouder dagteekening zijn. Hunne betrekking was echt vriendschappelijk en innig. Brugman vroeg zijn vriend om praktische stof voor zijn onafgebroken prediking. Dionysius zond hem eenigen tijd daarna het werk *De doctrina et regulis vitae christianorum* 2) met een recht hartelijken brief. „Godvruchtige en ijverige Vader, zegt hij, innig geliefde broeder in Christus, Joannes Brugman. Uwe liefde heeft mijne geringheid aangespoord, de plichten van den christenmensch te verklaren. Gij zijt waarlijk Joannes, dat is vat der genade Gods; en niet minder juist heet gij Brugman, die onvermoeid en wijselijk voor het nut aller geloovigen werkt, met woord en voorbeeld een brug slaat, waarlangs zij uit de bitterheid en onrust dezer opgezweepte zee veilig geraken tot de zoete en rustige haven des eeuwigen levens. In dit engelachtig werk wensch ik uw ijver geluk; want de H. Dionysius zegt, dat het meest goddelijke aller goddelijke werken is, met den almachtigen en roemrijken Schepper mede te arbeiden aan de bekeering der zielen.

Eene zaak verzoek ik met aandrang, dat gij uw ijver door voorzichtigheid tempert, opdat uw gebroken lichaam niet bezwijke onder den last. Met die voorzorg moet elk woord van

1) W. Moll, Jan Brugman, I, bl. 97.

2) *Opera Insigniora*, p. 1, ss.

uw lippen vloeien. Want het sterk, voortdurend, dagelijksch en boven de krachten uitzetten der stem breekt de natuur, vermindert de krachten, verdroogt de hersenen, schaadt en verwart de organen der zintuigen, bijzonder in een man, die door ouderdom verzwakt en geknakt is" 1).

Het werk *De doctrina et regulis vitae christianorum*, waaraan deze brief tot voorrede strekt, is verdeeld in twee boeken, waarvan het eerste in dertien artikelen de algemeene grondslagen van het christelyk leven behandelt, het tweede in vijf en twintig artikelen afdaalt tot de talrijke verplichtingen van het geloovige volk. Brugman had zelf de stof en wijze van behandeling opgegeven. „Wij handelen niet over de kerkelijke waardigheden, zegt Dionysius 2), niet over patriarchen, kardinalen, primaten, metropolitanen, aartsbisschoppen, bisschoppen en anderen, omdat hij, voor wiens gebruik wij dit schrijven, alleen datgene gevraagd heeft, wat voor zijne volksredenen kan dienen." Het werk was voor Joannes Brugman zeer doelmatig; de kort en juist aangegeven stoffen uitermate geschikt tot de breeder ontwikkeling van zedepreeken. „De vrome kartuizer, zegt Moll terecht, schreef een voor dien tijd inderdaad voortreffelijk boek, dat zich nog heden met stichting laat lezen, en gewichtige bijdragen levert tot de kennis van de toenmalige Kerk, het kerkelijk en godsdienstig leven, den toestand des volks en de inzichten van ware christenen dier dagen in de hoogste belangen en behoeften van het christendom" 3).

In de dagen, toen Dionysius het ambt van procurator vervulde, valt zijn zegenrijke betrekking met Arnaud en Adolf van Gelder. Sedert 1456 bestond er oneenigheid tusschen vader en zoon. De laatste, steunend op de krachtige hulp der

1) *Praef. de Doct. et reg. vitae christ. Op. Insigniora*, l. c. p. 3. Cf. Moll, t. a. p. p. 81.

2) *Lib. II, art. 4*, l. c. p. 26.

3) *Joh. Brugman*. I. bl. 74, v.

stad Nijmegen, verhief zich tegen hertog Arnaud, maar werd spoedig opgesloten en belegerd in Venlo. In zoo droevigen strijd richtte zich de vader tot den wijzen en verlichten kartuizer om raad. Deze schreef een roerenden brief, die beiden aanspoort tot verzoening. Hij verhaalt, dat hem een engel verscheen in het nachtelijk gebed, met zware straffen dreigend, indien de vorsten en het volk zich niet vereenigden in oprechten vrede 1). In de verdere verhandelingen tusschen de hertogen Arnaud en Adolf komen drie kartuizermonniken voor; de prioren van Gelder en Gaesdonk, wier belooning nog heden in het register der stad Gelder staat opgeteekend: „Item den Prior der Carthusieren van Ruremonde, die hier was omme dat bestant tusschen ons here en jonckeren te bedingen, geschijnckt I vierdel wijns, ende den Prior uter Gaesdonck I vierdel geschijnckt” 2), en de procurator van Roermond, wiens tusschenkomst beslissend was.

Het laatste blijkt uit een handschrift, dat onlangs door *Dr. J. S. van Veen* werd uitgegeven onder den titel: *Verhaal eener samenkomst van hertog Arnold van Gelre met zijn zoon Adolf ten tyde van het beleg van Venlo in 1459* 3). De hoogst belangrijke plaats luidt „1459 Augustus 24. Item tis te weten, dat overmits den procurator van Ruremunde Carthusors orden, die tot Venlo gheweest was, omme aldair sijns cloesters guederen to verdingen, myt mijnen joncker (Adolf) selven tegenwoirdich is komen volna over drie weken voir desen daghen, ind denselven mijnen joncker gestraefft heeft omme dese sijn tegenwoirdige wercken, dat die ongotlich ende oneerlich weren, soelange, dat hij mijnen heren (Arnold) anbracht, dat mijn joncker heymelick bij mijnen heren

1) De brief staat bij *Welters, Publications* t. a. p. p. 290—291.

2) *Publications du Limbourg*, l. c. p. 252.

3) *Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. genootsch.* XVIII, 1897, bl. 331—341.

te gemuete komen wold, want he in drien jaren mijnen heren niet gesien en heeft, omme te besien, off hij 1) sich ondereyn gescheyden kunnen. Des hefft zich mijn heer twee reysen ontlacht 2) ind alst mijnen heren dat darde maell ankomen is, so hefft mijn heer consent dairtoe gegeven, so verre mijn joncker die oversten van den gevangenen van Ruremunde yrst dach geve, dat mijn joncker gedain hefft” 3).

De hier vermelde procurator en vredestichter is ongetwijfeld Dionysius de kartuizer. Loër a Stratis schrijft hem de verzoening toe en het volk van Gelre noemt hem daarom den man, „die met den engel spreekt” (*virum qui cum angelo loquitur* 4). De kartuizers lieten in hun refter te Roermond de samenkomst te Venlo door Schumacher op doek brengen. De voorstelling droeg het opschrift: „Dionisius disputeert tegens den Hertogh.” De boven vermelde verschijning des engels, geschilderd door denzelfden kunstenaar, diende als pendant, en gaf de woorden te lezen: „Dionisius int' Bedt verschynt een Engel” 5).

Op de samenkomst te Venlo volgde de verzoening, die plechtig door beide partijen werd bezworen in het bekende verdrag van Batenburg, den 13. October 1459. Adolf ontving burgt, stad en rijk van Nijmegen en de nabijgelegen Duffel. Ongelukkigerwijze was de vrede van korten duur 6).

Een laatste maal moest Dionysius de dierbare eenzaamheid verlaten bij gelegenheid der nieuwe stichting te 's Hertogen-

1) Vermoedelijk *sij*, ofschoon een dergelijke constructie ook elders voorkomt, vgl. t. a. p. bl. 334, n°. 1.

2) = uitgesteld.

3) *Bijdragen en Mededeelingen v. h. Hist. genootschap XVIII* Deel, 1897, bl. 333—334.

4) *Acta SS. Boll.* l. c. cap. III, n°. 14, p. 247.

5) *Oud-Holland. Nieuwe bijdragen voor de gesch. der Nederl. kunst*, enz. 1896, IV afl. p. 225.

6) *Joannis Is. Pontani Hist. Gelricae Libri XIV. Ed. Hardervic.* 1639, p. 515, s.

bosch. Gerardus Eligius, kanunnik van St. Jan schonk een stuk grond voor den aanbouw van een kartuizersklooster. Karel de Stoute stond de oprichting toe (fiat ut pefitur); maar beter tehuis op het oorlogsveld, dan in de Legende der Heiligen, voegde hij de voorwaarde bij, dat het klooster moest gewijd aan de H. Sophia van Constantinopel (*in honorem S. Sophiae Constantinopolis civitatis*) 1). Don Jan Rosendael, generaal der orde, benoemde Dionysius tot eersten prior en tevens tot leider van den bouw. Na een jaar arbeids bleek de grond niet geschikt. Nu verzezen niet ver van daar, te Eyckendonck, zes cellen. Er was gebrek aan alles. De man, die met koningen en vorsten in briefwisseling stond, de geleerde vraagbaak van bisschoppen en prelaten, bedelde keukeugerief en verrichtte het geringste dienstwerk. Terwijl Dionysius en zijn gezellen wegwijnden van honger en koorts, zag hij in een visioen de plaats, waar later het Vuchtsche klooster zou worden gebouwd. Deze toekomst was een vertroosting in het lijden. Door ouderdom en vermoeyenis gebroken gaf Dionysius het bestuur over aan P. Hendrik Heswich, en keerde naar zijn dierbaar Roermond terug, waar, volgens Loër a Stratis, zijn komst herhaaldelijk was aangekondigd door een wonderbaar licht 2).

Uit dit zelfde jaar 1469 dagteekent zijn laatste werk, *De Meditatione*; het eerste, *Expositio in Psalmos* werd voltooid in 1434. Twee jaren bracht Dionysius door in de „haven der veilige stilte” en bereidde zich voor tot een zaligen dood, die voorviel op den XII Maart 1471. De XV eeuw had een harer grootste mannen verloren. Dionysius de kartuizer bereikte den leeftijd van 69 jaren, was groot van gestalte, sterk gebouwd en had een eerbiedwaardig uiterlijk. Wanneer men hem vroeg, hoe hij zooveel arbeid bij zoo strenge boetvaardigheid kon voegen, gaf hij ten antwoord: „Ik heb een hoofd

1) *Mougel* p. 63.

2) *Acta SS.* l. c. p. 251, cap. III, n°. 24, 25.

van ijzer en een maag van staal” 1) Een voortreffelijke karakteristiek van de talenten des beroemden kartuizers geeft Prof. W. Moll, die te vroeg uit het leven werd weggerukt, om de uitgebreide kennis en waardeerende liefde aan zijn levensbeschrijving te wijden. „Verzuimd, als hij thans is, aldus schrijft Moll, was hij bij de besten zijner tijdgenooten des te hooger gewaardeerd. Dionysius was hier te lande en verre door Europa bekend als een uitstekend christen, vroom van leven, door vriendelijkheid in den omgang aller harten winnende, voortreffelijk geacht als schriftverklaarder, geenszins vreemdeling in de oude letteren en toenmalige philosophie, goed kanselredenaar, voor zooverre een gebrek aan het spraakorgaan hem daartoe geschiktheid liet, en boven velen zich daarin gunstig onderscheidende, dat hij de scholastieke studiën eenigermate wist te vereenigen met die der mystiek. Gedurende zijn lang leven steeds ijverig en zeldzaam vlug met de pen, werd hij een der vruchtbaarste schrijvers van de wereld. Naar de richting van zijn gemoed behoorde hij tot de devoten van zijnen tijd, en ook in het schouwende leven had hij dien graad bereikt..... die de hoogste werd geacht, waarom hij door tijdgenooten en nageslacht niet zelden, gelijk vroeger Ruysbroeck, *Doctor ecstasticus* is genoemd” 2).

De kartuizers begroeven Dionysius op het kerkhof des kloosters. Spoedig zag men de geloovigen in bedevaart opgaan naar zijn graf; velen verheugden zich, door zijn tuschenkomst wonderbare gunsten te hebben ontvangen. Het kartuizersklooster brande neer met de stad den XVI Juli 1554. Dan gingen de stormen der hervorming over Roermond en het nauwelijks herbouwde klooster. Wat de stad en bijzonder de monniken leden, staat bij Havensius 3) met bloedige

1) *Loër a Stratis*, *Acta SS.* l. c. p. 244, cap. I, n°. 7.

2) *Joh. Brugman*, I, bl. 71, 72.

3) *Commentarius de erectione novorum in Belgio Episcopatum deque*

letteren geboekt. Het volk moest de vereering van zijn Dionysius staken, en vergat zelfs de plaats, waar de eerbiedwaardige overblijfselen rustten.

In de XVIIIe eeuw herleeftde het kartuizersklooster. Ten jare 1607 kwam Mgr. Hendrik Cuijck, bisschop van Roermond ter visitatie, stelde onderzoek in naar het lichaam van Dionysius en schreef gebeden voor. Opgravingen werden gedaan. Men vond een sterk en krachtig geraamte, dat, naar het getuigenis van deskundigen, moest hebben behoord aan iemand, die moeilijk sprak 1). Met den dood van Mgr. Cuijck werd het door hem gevoerd canoniek proces onderbroken, en later niet meer opgevat.

II.

Niettegenstaande „het hoofd van ijzer en de maag van staal”, het krachtig gestel en de groote werkkraft, blijft de schier bovenmenselijke vruchtbaarheid van Dionysius den kartuizer bijna onbegrijpelijk. Th. Loër a Stratis, de verdienstelijke uitgever zijner werken, noemt het een „groot mirakel”. „Iemand, zegt hij, die zoo gewoegd, die zulk een aantal geleerde en vrome werken heeft geschreven, zult ge in Gods Kerk moeilijk vinden. En ofschoon de abt van Spanheim alleen Augustinus boven Dionysius stelt, waarmee wij instemmen, wanneer het heiligheid geldt en vernuft, zeker blijft nochtans, dat dezelfde Trithemius in zijn *Catalogus seu Liber scriptorum Ecclesiasticorum*, 3) niemand noemt, die onzen kartuizer in vruchtbaarheid overtreft. Daarom vermoed ik, dat de abt niet alle werken van Dionysius heeft gekend. Het aantal immers is van dien aard, dat, al verzekerde het mij de

vis rebus, quae ad nostram aetatem in eo praeclare gesta sunt. Lib. II, cap. VI, VII, Col. 1609, p. 121, ss.

1) Over de overblijfselen cf. *Mougel* p. 72. s.

2) Trithemius zegt in genoemd werk, waarvan de ware titel luidt: *Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis, Basilae*, 1494: „Praeter Augustinum apud Latinos parem habuerit neminem”, ff. 116—117.

gansche wereld onder eede, ik toch niet zou gelooven, dat zoo vele en groote volumens gevloeid zijn uit de pen van één man. Maar hetgeen ik niet zou aannemen op het gezag van een ander, zie ik zelf vóór mij in werkelijkheid. In al die geschriften vind ik denzelfden trant en stijl, dezelfde hand en letter van Dionysius. Want hij schreef zijne boeken zelf; herlas, verbeterde en illumineerde ze zelf met roode kleur. Dit alles is genoegzaam bekend om zijn eigenaardige hand. Een ieder staart met verbazing op dien arbeid, en is met mij overtuigd, dat zonder groot mirakel één mensch die boeken niet schrijven kon” 1).

Voeg daarbij de verstrooiende bezigheden, waarmee de vrome kloosterling werd overstelpt, de uitgestrekte briefwisseling met hooggeplaatste en beroemde tijdgenooten. Een der grootste hindernissen bleef echter, gelijk dezelfde biograaf terecht opmerkt, het gebrek aan handschriften in het arme kartuizersklooster te Roermond. Het is waarschijnlijk, dat zijn hooge vriend en begunstiger, Kardinaal Nicolaas van Cusa, hierin den monnik bijstond met raad en daad. Dit vermoeden wordt bijna zekerheid, wanneer men bedenkt, dat de beroemde bibliotheek van Cusa, vermaakt aan het door hem gestichte hospitaal te Cues en nog heden gedeeltelijk bewaard, een groot aantal schrijvers bevat, die, gelijk uit zijn werken blijkt, Dionysius zeer gemeenzaam waren. Daarbij vergete men niet den vrij aanzienlijken boekhandel dier dagen, geen boek van naam verscheen bij christenen en mohammedanen, of het werd aangekondigd door monniken en bijzonder door joodsche handelaars. Vertaald, indien het noodig was, deed het de ronde door kloosters en scholen, waar het spoedig werd afgeschreven. Wel had die overhaaste vervaardiging van afschriften haar nadeel. Bijvoegselen, weglatingen en schrijffouten namen toe, naarmate de copie zich ver-

1) *Acta SS.* I. c. p. 244, cap. II, n°. 4.

wijderde van het origineel. Niet zelden ontving het een beroemder naam op den titel om den kooplust van belangstellenden te scherpen, hetgeen niet weinig bijdroeg tot de groote menigte *dubia* en *spuria*, die men nog heden in de aanhangsels van groote uitgaven ontmoet. Maar zoo alleen werd het mogelijk, dat Dionysius in betrekkelijk korten tijd een boek uit verre gewesten op zijn schrijftafel had en een, voor die tijden ontzaglijk aantal werken kon lezen en studeeren.

„Ik, broeder Dionysius, zoo schreef hij twee jaar voor zijn dood op bevel der oversten, ik dank God uit den grond mijns harten, dat hij mij zoo jong heeft opgenomen in de orde. Ik telde bij mijn intrede een en twintig jaren, en ben thans door Gods goedheid zes en veertig jaar kartuizer. Al dien tijd las en studeerde ik vele schrijvers: Over de Sententiae van Petrus Lombardus; den H. Thomas, Albertus den Grooten, Alexander van Hales, den H. Bonaventura, Petrus van Tarrantaise, Egidius van Rome, Richardus van Middleton en Durandus 1). Ik heb gelezen de werken van Hieronymus (vooral de commentaren op de propheten), Augustinus, Ambrosius, Gregorius, Dionysius Areopagita, mijn lievelings-schrijver; Origenes, Gregorius van Nazianze, Cyrillus, Basilus, Chrysostomus, Joannes Damascenus, Boëtius, Anselmus, Bernardus, Venerabilis Beda, Hugo van St. Victor, Gerson, Willem van Parijs enz. Ik heb gelezen alle Summa's en kronieken. Van het burgerlijk en kerkelijk recht wat mij nuttig kon zijn; vele verklaarders van het Oude en Nieuwe Testament. Ik heb gestudeerd alle wijsgeeren, die onder mijn bereik kwamen: Plato, Proclus, Aristoteles, Avicenna, Algazel, Anaxagoras, Averroes, Alexander, Alphorabius (Al-Farabi), Abubather (Ibn-Tofail), Evempote (Ibn-Badja), Theophrastes, Themistius en anderen. Die arbeid des geestes

1) Een veel grootere lijst vindt men *In IV Libros sententiarum*, Edit. Colon. 1535, Prol.

ging vergezeld van groote moeilijkheden, vermoeyenis en verveling. Maar daarom juist was hij mij nuttig, hielp mij de zinnen versterven, de kwade driften beteugelen en leerde mij liefde voor de kloostercel" 1).

Er werd een ongewone werkkraft, een omvattend verstand vereischt, om die ontzaglijke stof in zich op te nemen, te verwerken en te ordenen. De ongemeeene vruchtbaarheid, zonder het scherpe vernuft, zoude van Dionysius een veel-schrijver hebben gemaakt. Nu echter, zegt Leo XIII in een Breve aan den Generaal-Prior, „geven zijne boeken een schitterend bewijs van zijn wonderbare kennis der christelijke ascese, van zijn groote vaardigheid in de verklaring en verdediging des geloofs. Het is een bijzondere verdienste des vromen schrijvers, dat hij zijn diepe kennis der scholastieke wijsbegeerte heeft besteed aan de bevestiging der katholieke leer en de vermeerdering der godsvrucht.”

Niet minder gunstig oordeelde de beroemde Loër, groote kenner van Dionysius' werken. „Een onpartijdig en naarstig lezer, zegt hij, zal hier veel stof tot bewondering vinden; want in geleerdheid, veelzijdigheid en godsvrucht wordt Dionysius door weinigen overtroffen. Hetgeen anderen helder was, is hem niet ontgaan. Wat gij zocht noch hooptet, vindt ge tot zoete bevrediging uwer verlangens" 2). De stijl van Dionysius den kartuizer is altijd helder en duidelijk, meestal naief en zalvend. Over het algemeen echter te eenvoudig, dof, laag bij den grond en zelden zich verheffend boven de allergeewoonste spreekwijze. Alleen in enkele mystieke werkjes en dat *De venustate mundi* ontsteekt hij vaak in dichterlijken, prophetischen gloed. Het schijnt, dat de praktische kartuizer met opzet vermeedt, wat den eenvoudige in de lezing zijner werken

1) *Protostatio ad Superiorem en Elenchus operum Prol. in D. Pauli Epist.* Col. 1530.

2) *Actu SS.* l. c. cap. I, n°. 5, p. 244.

kon belemmeren. „Gehoorzaam aan het bevel mijner oversten; zoo zegt hij in het eerste groote werk *In Librum Psalmorum*, neem ik mij voor, verheffing van stijl, moeilijke spreekwijzen, nuttelooze spitsvondigheden te vermijden en vooruit te gaan in eenvoudige en effen taal” 1).

Het Latijn verraadt groote vaardigheid, is echter middel-euwsch en niet klassiek. Loër a Stratis, die in Erasmus' tijd naar het zuiver Ciceroniaansch streefde, verontschuldigt zijn geleerden broeder door te wijzen op de ongunst der tijden 2). Toen later de hernieuwde vorm van Latium vaak de armoede aan gedachten moest verbergen, koesterde men het plan de werken van Dionysius over te brengen in beter Latijn. Terecht verzette zich P. Cassani zeggend: „Ik houd voor zeker, dat men den vromen schrijver bederven en berooven zal van de zalving des H. Geestes, die aan zijn stijl eene bijzondere teederheid schenkt en een tot godsvrucht stemmende zoetheid” 3).

Alle werken des kartuizers afzonderlijk te bespreken, gaat de perken van een tijdschrift te buiten. Daarbij hebben de uitgevers van Montreuil-sur-Mer een grondige studie aller schriften beloofd. Wij willen derhalve alleen stilstaan bij enkele, die ten voorbeeld zullen strekken, hoe gewichtig Dionysius is voor de beschavingsgeschiedenis der XV eeuw, zelfs in boeken, waar het niemand verwacht.

Zijn hoofdwerk is zonder twijfel de verklaring der gansche H. Schrift van het Boek der Schepping tot het Boek der Openbaring. Reeds ver verspreid in handschrift werden die commentaren in druk gegeven door D. Theodoricus Loër a Stratis, 1530 en volgende jaren. Dat zij gretige lezers vonden, bewijzen de vele uitgaven. De gansche verzameling werd drie-

1) *In Lib. Psalm.* Col. 1532, *Proem.* fol. 4.

2) *Acta SS.* l. c. cap. I, n°. 5, p. 244.

3) Bij *Mougel*, p. 26.

maal herdrukt in vijftig jaren; vele gingen afzonderlijk van acht- tot een en twintigmaal ter perse. De tekst is niet de zuivere Vulgaat, maar nadert tot de recensie van Lyra en Hugo van St. Cher. De verklaring geschiedt meestal door aanhalingen uit den Bijbel en kenmerkt een wonderbare belezenheid. Het zwakst zijn de historische Boeken, waar de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde en antiquiteiten blijft staan bij Lyra en Hieronymus. In de theologische en bijzonder in de ascetische ontwikkeling toont Dionysius zijn volle kracht.

Het oordeel der tijdgenooten heeft Loër a Stratis in korte woorden saamgevat. „Dionysius was gewoon, zegt hij, moeilijke plaatsen door nauwgezetter studie klaar en helder te maken, en niet, zooals vele angstige gemoederen, daarover stilziggend heen te gaan. Niet tevreden met den letterlijken zin, wijdt hij over den mystieken en verborgen korter of breeder uit naar gelang der stoffen. Waar de minste gelegenheid zich voordoet, dringt hij aan op verbetering der zeden. Oprichten, uitnoodigen en ontvlammen tot de liefde Gods is zijn vroom en vurig hart bijzonder eigen. Want ofschoon hij door verstand en geheugen een wonder was zijner eeuw, scheen hij toch meer door God verlicht, dan onderwezen door de menschen” 1).

Deze ijver bewoog hem niet zelden, de pen des commentators neer te leggen en de geeselroede des zedenrechtters te zwaaien. Helaas, helaas, roept hij uit, tot wat diepen val is de Kerk gekomen door het slechte leven van hen, op wie het woord van Ezechiël past: „Wee den herders, die zich zelf weiden” (XXXIV, 2.) 2) „Dag en nacht moeten onze franen vloeien, wijl vele dienaars des Heeren zoo diep gedompeld liggen in gierigheid en overdaad, in onboetvaardigheid en hoog-

1) *In Proph. Maj. Epist. Nuncupatoria*, Col. 1557.

2) *In Proph. Maj.* Col. 1557, p. 13.

moed" 1). „Prelaten en vorsten onderdrukken en berooven hun onderdanen, die ze onder de vleugelen der welwillendheid moesten beschermen" 2). „De oorzaak van dien val is, dat religieusen en klerken, nadat zij de eenzaamheid en den dienst des Heeren hebben verkozen tot hun deel, zich mengen in wereldsche zaken" 3). „En daarom wordt Christus' Kerk door kettters en heidenen en tyrannen verwoest en vertreden, daarom is het heilig land wederom in de macht der Sarracenen" 4).

Maar de hoop op een ware hervorming des levens, niet des geloofs, verruimde zijn gemoed. En de woorden verklarend; die Jeremias (c. 33) spreekt tot Israël over der herstelling der rechters, gelijkt Dionysius den ziener van het Oude Testament: „Zulke herders, zoo jubelt hij, zulke bisschoppen, bestuurders en leiders, als er zich opvolgden in de eerste tijden der Kerk, zal ik u schenken. Levendig blijve de hoop, dat God de strijdende Kerk zal hervormen en terugvoeren naar de oorspronkelijke heiligheid... En dan zult Gij, o Kerk, genoemd worden stad des rechtvaardigen Gods om de eendracht uwer zonen; Sion, omdat uw blik de hemelen doorschouwt. Dan zal zij door Gods billijk oordeel waarlijk zijn vrijgekocht in het bloed en de genade des Verlossers. Plaatsbekleeders van God, heilige herders zullen haar besturen in gerechtigheid; en het christelijke volk terugvoeren tot den Heer door een heilig leven" 5).

Hoog in eere stond voorheen de commentaar op de *Libri sententiarum van Petrus Lombardus* 6). Wel wat overdrijvend noemt Loër a Stratis dit werk. „Het uitmuntendste en

1) *Ibidem*, p. 33.

2) *Ibidem*, p. 296.

3) *Ibidem*, p. 293.

4) *Ibidem*, p. 33.

5) *In Proph. Maj.* col. 1557, p. 13, 14.

6) Gedrukt te Keulen 1535.

geleerdste boek, dat de wereld tot heden zag" 1). Beter oordeelt de Jezuiet Cassani. „Meesterlijk, zegt hij, vat Dionysius, als in een schoone miniatuur, de meeningen van vele leeraren saam zonder eigen bijvoegsel of weglating van het wezenlijke. Dit werk is een ware theologische bibliotheek, en dubbel nuttig, omdat de lezer zonder zwaren arbeid op enkele bladzijden verzameld vindt wat over eenig onderwerp nuttigs werd geschreven, en daarom het gemis van zeldzame werken minder gevoelt" 2).

Op het *Compendium Philosophiae en Theologiae* 3), en de nog nuttiger *Summa fidei orthodoxae* 4), wijzen we enkel, om het gunstig oordeel van Prof. Moll te vernemen: „Wij bezitten zijne beide handboeken (compendia) over filosofie en theologie, waardoor hij zijne tijdgenooten met den hoedinhoud der kerkelijk dogmatiek bekend maakte, en daarenboven het grootste deel van zijn „Kort begrip des rechtzinnigen geloofs," een merkwaardig werk, dat door den auteur bestemd werd voor meer ontwikkelde lezers, die naar de behoefte hunner dagen hun gelooven en weten in onderlinge overeenstemming wenschten te brengen. Ofschoon dit „kort begrip" naar aanleg en inhoud niets anders is dan een beknopte reproductie van de beroemde „Summa" van Thomas Aquinas, wien Dionysius op den voet volgde, mag men echter vaststellen, dat deze arbeid voor tal van klerken en monniken eene wezenlijke weldaad is geweest, daar zij hierdoor in staat gesteld werden kennis te maken met het edelste, wat de scholastieke theologie in haren bloeitijd geleverd had, en zulks op een wijze, waarvan de geschiktheid voor mannen, die meereendeels wel geen uni-

1) *In quatuor Libros Sententiarum praeclariora, eruditioraque, quam hactenus mundus viderit, opera.* Prol. in *Serm. de Sanctis* Col. 1533.

2) Bij *Mougel*, 31.

3) *Opera Min.* I, p. 1, s.

4) *Par.* 1548, enkel twee boeken, het derde schijnt nog niet te zijn gedrukt.

versiteitsonderwijs genoten hadden, niet betwijfeld kan worden. Dionysius toch wist het werk van Thomas een nieuwe gestalte te geven door het van zijn strakken vorm te ontdoen. Uit de vele vragen, antwoorden en besluiten, waarin Thomas zijne leeringen neêrlegde, trok hij eene reeks van min of meer uitvoerige aforismen, waarin de kern van het onderwijs des grooten godgeleerden doorgaans volledig en met evenveel nauwkeurigheid als klaarheid weergegeven werd. Waar Thomas zijne fijne gedachten duidelijk genoeg uitgesproken had, om door iederen niet geheel onkundige licht verstaan te worden, nam Dionysius zijn uitdrukkingen vaak woordelijk over, maar niet zelden wist hij òf door een enkel woord met een ander te verwisselen, òf door omzetting en toevoegsels of bekortingen, wat minder helder was, volkomen helder te maken. Behoorde onze kartuizer naar zijne gansche richting tot de mystieken zijner eeuw, ook aan hem, evenzeer als aan Bonaventura en enkele anderen van vroeger en later dagen, blijkt het, dat het mysticisme een krachtigen geest geenszins verhinderen kon, in de diepten der scholastieke speculatiën door te dringen en zich daarin zelfs met groote gemakkelijheid en welbehagen te bewegen" 1).

Hoogst interessant, niettegenstaande de bonte citaten, de talrijke digressiën, den slependen stijl, die zich echter bijwijlen verheft, is het boek *De Venustate mundi et pulchritudine Dei* 2). Het is waardig gerangschikt te worden onder de handboeken der aesthetika, en behandelt de wetten van het geschapen en goddelijk schoon. „Men geeft zich een brevet van onkunde, zegt Zöckler, 3) wanneer men schrijft dat op aesthetisch gebied niets geleverd werd van Horatius tot Alexander Gottlieb

1) *Kerkgesch.* II, 2, p. 390, s.

2) *Opera min.* Tom. II, p. 176—185.

3) *Studien und Kritiken. Eine Zeitschrift für das gesamte Gebiet der Theol.* 1881, s. 636, ss.

Baumgarten, die zijne *Aesthetica* ten jare 1750 in het licht gaf." Bijna even valsch is wat Zimmerman (*Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft.* Wien 1858, I. 147) beweert: „Van de IIIe eeuw tot de XVIIIe, dat is, van Augustinus, *De vera religione*, tot Alexander Gottlieb Baumgarten is de philosophie van het schoone niets dan een groote leegte."

Wij geven hier een beknopte ontleding van het werk. Volgens Dionysius is God het hoogste goed en daarom de eerste bron van alle schoonheid, waarheen het streven der schepselen moet zijn gericht. Dit is de grondslag. Alle schoonheid der schepselen voert tot God terug. De afgebeelde schoonheid 1) der gemaakte dingen vloeit noodzakelijk uit den oorsprong van het schoone. God is de oneindig wijze; de wijsheid ordent en onderscheidt alles op doelmatige, aesthetische wijze 2).

Dionysius verklaart de verhouding van het ware tot het schoone naar Alexander van Hales: Waarheid is *dispositio seu proprietas ex parte formae relata interiorius*; schoonheid is *dispositio ex parte formae relata exteriorius*. Hij geeft de verdeling van het geschapen en ongeschapen schoon, en leert ons opklimmen van het eerste tot het laatste. „Richten wij de blikken op den glans, zegt hij, op de schoonheid, de grootte en majesteit der hemellichamen, en laten wij de almachtige wijsheid en alwijze almacht des Scheppers overwegen, bewonderen, met vurige toewijding beminnen en vereeren, naar onze krachten prijzen en verheerlijken in diepe nederigheid" 3).

In de organische en anorganische wereld straalt de schoonheid Gods. In het menschelijk lichaam bijzonder, omdat een hooge geest daarin woont. „De redelijke ziel is het beeld der hoogheilige Drievuldigheid, een weerkaatsing van het eerste,

1) Schoon noemt hij: „quod visui placet et videntem oblectat."

2) *De Venustate mundi*, art. I, II.

3) *De Venustate mundi*, art. VI. *Studien und Kritiken*, s. 654.

ongeschapen licht, een evenbeeld der Godheid, een afstraling des Scheppers, een met vrijheid begaafd, tot de zalige aanschouwing Gods geroepen, onsterfelijk schepsel" 1).

Daarna stijgt het verheven gemoed des vromen kartuizers tot de bovennatuurlijke schoonheid der ziel. De gratia gratis data verheft zich het hoogst in de bedienaren van Christus Kerk door de macht der zondenvergeving en der consecratie van het lichaam en bloed des Heeren. De gratia gratum faciens bereikt haar toppunt in de leden der verheerlijkte Kerk, die toegelaten zijn tot de zaligheid der aanschouwing Gods, tot de eeuwige gedaanteverandering van de eene glorie in de andere 2).

Het slot vormt een jubellied op de schoonheid der zichtbare schepping. „Laten wij aanheffen met het laagste, de elementen der aarde. In wat onmetelijke lengte en breedte strekt deze zich voor ons uit; hoe is haar oppervlakte versierd met ontelbare geslachten en soorten en individuën der heerlijkste dingen. Aanschouw de leliën en rozen en andere schoonkleurige en liefelijk geurende bloemen, de heelende kruiden, die daar groeien op het donkere groen der wijden en in de schaduw der bosschen, de pracht der boomen en der welig tierende velden, de hoogte der bergen, de frischheid der boomen, vijvers, beken, rivieren en der zich oneindig ver uitstrekkende zee! Hoe onbeschrijfelijk schoon moet Hij in zich zelve zijn, die dit alles geschapen heeft! Zie en bewonder de rij der dieren, hoe alle schitteren in de afwisseling der kleuren! Aan de visschen en vogelen verheugt zich het oog en prijst den Maker. Wat schoonheid en luister omkleedt de grootere dieren, het paard, den eenhoorn, den kemel, den leeuw, het hert, den zalm en den snoek, den feeniks, den pauw en den sperwer. Hoe verheven is Hij, die dat alles heeft gemaakt" 3).

1) *De Venustate mundi*, art. 15.

2) *De Venustate mundi*, art. 18.

3) *De Venustate mundi*, art. 22.

Al wisten we niet van elders, wat hooger en zin voor schoonheid Dionysius in zijn boezem droeg, het beschreven werkje is voldoende dit te bewijzen. Doch er is meer. Wij hoorden reeds van Loëra Stratis 1), dat hij zelf zijn handschriften illumineerde (suos enim ipse.... libros.... rubrica illuminavit). De schoonheden der natuur en den lof des Heeren bezong hij in roerende liederen, die echter, één uitgezonderd, verloren zijn. De traktaten *De Laudibus superlaudabilis Dei*, *De Laudibus SS. Trinitatis* en *Laudes de Domini passione* zijn gedichten in berijmde jambaen, doch werden door de uitgevers in vorm van proza gedrukt 2). Dat Dionysius bij het hooren van schoone melodieën letterlijk in vervoering geraakte, meldt ons wederom Loëra Stratis. „Op zekeren dag bezocht Dionysius de St. Janskerk te 's Hertogenbosch. Op de zoete klanken des orgels wordt zijn harte geroerd, zijn aangezicht veranderd en zijn verstand aan het uitwendige onttrokken. Hij geraakt buiten zich zelve en de vereenigde vermogens der ziel gaan op in God haren Schepper. Zijn begeleider, de abt van St. Maarten te Keulen, dit alles voorziende, trok hem in eene belendende kapel, waar hij drie uren lang in vervoering lag, stijf en onbeweeglijk" 3).

Zeer gezonde gedachten omtrent het koorgezang openbaart Dionysius in het boek *De vita et reformatione Canonicorum* 4), dat mede gewichtig is voor de cultuurgeschiedenis der Nederlanden. Wanneer hij zegt, dat sommigen door zang en orgel krachtig worden getrokken tot godsvrucht en beschouwing, bedoelt hij gewis op de eerste plaats zich zelf. Jacht op verwijfde klanken om te behagen is hem een gruwel. Voorloopen of natrekken, het verwaarloozen der pauze, en bijzonder te

1) *Acta SS.* l. c. cap. II, n. 4, p. 244.

2) *Mougel*, p. 32.

3) *Acta SS.* l. c. c. V, n. 24, p. 249.

4) *Op Inign s Col.* 1559, p. 155, art. XX

grootte snelheid en onduidelijkheid berispt hij streng. Ge-
maakte trillingen worden onbarmhartig gegeeseld. „Wat
de krulling der haren is bij mannen, geplooid kleederen zijn
bij vrouwen, dat is de trilling der stem bij zangers. Gelijk
de wind de krulling des waters veroorzaakt, zoo de ijdelheid
de trilling der stem” 1).

In de XV eeuw heerschte een grootte ijver voor het woord
des Heeren. Vele verzamelingen van preeken en homilieën
ontstonden, bijzonder door den ijver en de nog jeugdige werk-
kracht der fraterheeren en reguliere kanunniken. Onder de
kartuizers munten uit Hendrik van Kalkar 2), Hendrik van
Coesfeld 3), Bartolomaeus van Maastricht en Gilles de goud-
smit (Egidius Aurifaber) 4).

Een ongedrukte verzameling van korte, schoone home-
lieën vonden wij in de hofbibliotheek te Weenen onder
N°. 15239. Ze behooren aan Gerardus de Scheidam of Schie-
dam en voeren den titel: *Sermones de sanctis venerabilis patris
Domini Gerardi de Scheidam quondam prioris prope Leodium
ordinis Carthusiensis* 5).

De codex in VIII° heeft een index rerum et concionum de
laatste voor- de eerste achterin; werd vervaardigd zes en
twintig jaren na Gerardus' dood, die voorviel in 1443: „ge-
schreven in het jaar des Heeren MCCCCLXIX door broeder
Joannes de Vnna, kartuizer te Roermond” 6); dus in het-

1) *Ibidem*, art. XX.

2) *Foppens*, p. 451.

3) *Ibidem*, p. 438, *Bourg. Bibl.* n. 1212.

4) *Ibidem*, p. 129, 25, s.

5) Incipit: „Christus natus est nobis, venite adoremus,” explicite:
„ut per suam gratiam stabiles in suo sermone usque ad mortem per-
severemus. Amen.” Tusschen de panegyrieken staan ook homilieën
over de geheimen van Kerstmis, Paschen, Pinksteren enz.

6) »Scripti anno Dom. MCCCCLXIX p. frém Ihém de Vnno Car-
thus. in Ruremunda orate pro eo.”

zelfde jaar, dat Dionysius aldaar de pen voor altijd neerlegde.
In denzelfden codex volgt daarop een reeks van homiliën *De
Tempore*, zonder naam, maar ongetwijfeld eveneens van Ge-
rardus van Schiedam, zooals uit stijl en inrichting blijkt 1).
Deze verzameling *Sermones de Sanctis et de Tempore* bewij-
zen, dat Gerardus een talentvol schrijver was, die in korte,
gedrongen en krachtige bewoording veel stof neerlegde ter
verder ontwikkeling.

„Daar het de roeping der dominikanen en franciskanen
was, zegt Moll, door openbare prediking in parochie- en
kloosterkerken voor de geestelijke opvoeding des volks te
zorgen, en velen hunner ook in ons land aan die roeping
trouw bewezen, zou men verwachten, dat onze middeleeuw-
sche boekerijen menige proef van hunne homiletische talen-
ten bezaten. Dit schijnt echter niet het geval geweest te zijn,
waarom wij vermoeden, dat hunne sermoenen in de veertien-
de en vijftiende eeuw over het algemeen minder belangstelling
genoten hebben dan die der fraters, der regulieren en kartui-
zers” 2). Tot verzachting van dit eenigszins strenge oordeel
voeren we enkelen dier orden aan uit de XVe eeuw. Door zijn
grooten invloed en de kracht zijner rede staat Joannes Brug-
man aan het hoofd. Hem volgen Henricus van Herp († 1497),
wiens „*Gulden Spiegel van Gods geboden*” gedrukt werd te
Mentz in 1473 3); zijn *Sermones de Tempore et de Sanctis,
de tribus poenitentiae partibus, de triplici adventu Christi*
(in IV°) gingen te Neurenberg ter perse in 1481. Hendrik
van Xanten schreef „*Die collaciën van den eerwaerdighen va-
der henric van santen gardiaen van Mechelen. Gheprent
thantwerpen bi mi henrick eckert van homberck*”; ook de „*Ser-*

1) Incipit: „Jesum quaeritis nazarenum crucifixum, surrexit, non
est hic,” explicite: „et gaudium vestrum nemo tollet a vobis.”

2) *Kerkgesch.* II, 2, bl. 401.

3) Het zijn instructiën voor biechtvaders en predikers.

moenen weghens den heiligen sacrament" berustend in de Bourg. Bibl. no. 1269, zijn waarschijnlijk van Hendrik. Beroemd uit die dagen is Dirk Coelde van Munster. Dat hij de schrijver is van het heerlijke boek „Dits een schoon spieghel der simpelre menschen, daer hem een goed kersten in spieghelen en beschouwen zal", blijkt uit verso van blad 41: „Broeder Dyerick van Munster die dese simpele leer den devoten borgheren te Loven gaf, Begheert hier niet meer dan een ynnich Pater Noster ende Ave Maria te loene". De eerste uitgever te Leuven (waarschijnlijk in 1470) doet zich kennen in het versje op de laatste bladzij:

„Dit boexken is te loven gheprint
By meester Jan van Westfalen
Broeder Deric van Munster hem bekint
God wil haer beider zielen halen" 1).

Gelijk Dionysius de kartuizer schier in alles zijn tijdgenooten overtreft, zoo ook in zijn reusachtige verzameling van *Homiliae de Tempore* en *Sermones de sanctis* 2). Het eerste deel bevat homeliën op alle Zondagen van het kerkelijk jaar. De vruchtbaarheid des schrijvers geeft doorgaans één eerste leerrede over den Epistel, 4—8 over het Evangelie, voor religieuzen en seculieren. Met ongeloofelijke belezenheid wordt de stof uit de H. Schrift en de Kerkvaders bijeengebracht en den prediker tot verder uitwerking aangeboden. Het tweede deel geeft de *Lofreden op de Heiligen*. „In deze reden, zoo zegt Dionysius in den Proloog, moet ik naar beknoptheid streven, wyl de homeliën tot een al te groot voluum zijn aangegroeid" 3). Ik betwijfel sterk, of hem dit gelukt is, wyl het

1) Cf. *Campbell, Annales de la Typographie* etc. La Haye 1874; en *Hist. Littéraire et Bibliographique des frères de l'observance* par *Servaes Dircks*, Anvers.

2) Twee deelen in fol. Col. 1537, 1542.

3) *Sermones de SS.* l. c. fol. 1.

aantal bladen in beide deelen weinig verschilt. Men neme daarom deze „beknoptheid" in den zin van Dionysius, die alle voorname Christus-, Maria- en Heiligenfeesten in een lijvig foliodeel van 800 bladzijden met veel eruditie en zalving behandelt. — „De vorm dezer preeken is over het geheel eenvoudige. Enkele zijn vrije collaciën; andere hebben twee meestal drie deelen; die op natuurlijke, soms ook gezochte wijze, uit het thema afgeleid zijn. De toon is doorgaans gemoedelijk, ernstig, en in vele worden zelfs alledaagsche zaken op belangstellende manier behandeld" 1).

Gerrit Groot gaf met stervende lippen den kartuizers de getuigenis, „dat ze boven anderen uitmunten als heilige mannen door een religieus en stichtend leven, maar zich al te zeer terugtrokken van de samenleving der menschen" 2). Dit laatste kon echter het klaar geestesoog van Dionysius niet beletten „de krankten waaraan de christenheid alom leed, met een juist blik te onderscheiden en tevens de middelen tot haar genezing te ontdekken" 3). Alle verlichte mannen dier dagen waren de meening toegedaan, dat Europa moest onttrokken aan de schandelijke heerschappij der Turken, hun macht in Azië gebroken. Nicolaas V en Calixtus III sparen moeite noch schatten, om de Westersche beschaving te redden. Doch de oproeping des eersten vindt nauwelijks gehoor en Constantinopel valt. De tweede verkoopt mijter en tafelservies voor de uitrusting eener vloot en vindt geen voldoende steun: de vorsten deelen niet in den moed van Hunyadi en Scanderbeg. Pius II hervat deze taak als „het ideaal van zijn Pontificaat." Gloeiend van verontwaardiging bij het verhaal der Sarraceensche wreedheden, riep hij uit: „Mochten

1) *Kerkgesch. voor de Herv.* II, 2, bl. 401.

2) *Des Augustinerpropstes Johannes Busch, Chron. Windeshemense und Liber de Reformatione monasteriorum* von Dr. K. Grube, Halle, 1896. s. 264.

3) *Moll*, t. a. p. bl. 124.

thans in leven zijn Godfried, Boudewijn en Eustachius, Hugo, Boemond en Tancred, die, met de wapenen in de vuist, midden door de drommen der Turken voorwaarts dringend, Jerusalem veroverden" 1). Het heldengeslacht was uitgestorven. Het congres van Mantua (1459—1460) leed schipbreuk aan de zelfzucht en vadsige lafheid der mogendheden.

Intusschen zwoegde de beroemde kartuizer te Roermond voor hetzelfde doel. Bevangen door schrik en angst voor Gods rechtvaardige wraak, die hij in drie groote revelatiën aanschouwde, riep hij om ontferming en genade, beloofde beterschap en verandering van leven in het Godsrijk hier beneden. In die *revelationes* 2) heeft hij als in andere klaagliederen, zijn diepe smart uitgestort voor het aanschijn Gods. Bijna de gansche Kerk, dus sprakde Heer, is misvormd en heeft zich afgewend van mij. Van de voetzool tot den schedel is schier geen gezondheid in haar; maar toch leven vele goeden en heiligen in haar schoot." Dionysius smeekt om barmhartigheid: „In de vervolging der ongelovigen, Heer, worden de eenvoudigen en onschuldigen verdrukt en gedood, uw godsdienst vernederd. Waar onlangs de christelijke eeredienst bloeide, de geheimen des Heeren werden gevierd, daar staan de leugens van Mohamed in achting. Het onreine dier beheerscht het zuivere lam" 3).

Eenige jaren later, in 1461, eischt Dionysius met groote vrijmoedigheid een algemeene kerkvergadering als eenig redmiddel tegen het heerschend bederf, en gaat voort: „Uwe heiligheid spoort ons aan tot een moeilijken veldtocht, tot hachelijke gevechten, tot het offer onzer bezittingen, onzer dierbaren, zelfs van ons leven. Wij erkennen, dat de verdediging des geloofs, de bescherming der Kerk en de liefde Gods

1) *Pastor, Gesch. d. Päpste*, II Aufl. II, 59.

2) *Revelatio I, II, III, Opusc. Insigniora*, Col. 1559, p. 747, ss.

3) *Revelatio I*, l. c. p. 747, s.

dit van ons vraagt. Uwe Heiligheid te gehoorzamen is billijk. Het zou echter vermetel zijn, de Turken en Sarracenen te bestrijden, tenzij een bijzondere bijstand des Heeren ons steunt" 1). Een krachtige aansporing tot verbetering der zeden sluit de toespraak.

In de volgende opwekking ter algemeene kerkvergadering en meer nog in het tractaat *De autoritate Conciliorum generalium* 2) verkondigt Dionysius, ofschoon vrij gematigd, de leer van het gezag der concilies over den Paus. Dat deze stelling in geen deele kan worden staande gehouden, was voor vele geleerde en heilige mannen dier tijden verborgen. Zij werd verdedigd door de kerkvergadering van Constans en Bazel, door Gerson, Pierre d'Ailly, Nicolaas van Cusa, den kartuizer Jacobus van Juterbock, Bartholomaeus van Maastricht, den dominikaner Joannes van Ragusa, door keizers, koningen, bisschoppen en kardinalen, die allen de meening koesterden, welke in de beruchte *Conclusiones* den 8. November 1430 op de voornaamste plaatsen der eeuwige stad stond aangeslagen 3). Is het Dionysius zoo euvel te duiden, dat hij een kind was zijns tijds?

In de III revelatie betreurt hij voor het aangezicht des Heeren de oneenigheid der christelijke vorsten. „Wat is noodlottiger voor een leger dan verdeeldheid en onderlinge strijd? Hoe jubelen de trouwelooze Turk, de ongelovige Sarracenen en alle vijanden des Evangelies, wanneer ze het bederf aanschouwen in het christenvolk!" 4) Van smart overweldigd leent hij het woord aan Christus' Kerk, die klaagt: „Ik word door pijnen gefolterd en verteerd bij de gedachte aan mijn vroegere macht en schittering. Ik was versierd met alle gaven

1) *In Revel. II narratio*, l. c. p. 749.

2) *Lib. I, art. X—XXXII, Op. Min.* Tom. I, f. 332, ss.

3) *Hefele*, VII, 427.

4) *Revel. III*, l. c. p. 252

Gods, over de gansche aarde verspreid, verblijdde mij in heilige prelaten, in krachtige, deugdzaame vorsten, zegevierde over mijne vijanden. Ik roemde op de vier bedelorden, die rijk waren aan geleerde, stipt levende monniken. Ik bracht heilzame vruchten voort tot bekeering, voortgang en zaligheid van velen. Helaas, alles is misvormd, gevallen en neergehaald. Het goud is verduisterd en de schoonste kleur verbleekt. Ik zelve, eerst zoo bevallig en schoon, zoo schitterend en machtig, ben ontsteld, bleek en rimpelig, behoeftig, zwak en vertreden, teruggedrongen en opgesloten in een uithoek van het Westen" 1).

Het weeklagen der moeder ging den trouwen zoon door de ziel. Hij verdubbelde zijn arbeid, om de ure te verhaasten, waarop de Kerk gereinigd zou te voorschijn treden uit de zware beproeving, geheel schoon en gekleed in een gewaad van onbeschrijflijken glans. Een gansche reeks van geschriften werd uit zijn hervormenden ijver geboren.

De *Epistola paraenetica ad Principes Christianos* 2) beoogt de krachtige bestrijding der Turken en toont, hoe de zegepraal op die trouwelozen moet worden gehoopt en afgesmeekt van God. Daarom zullen allen zich verbeteren. De krijgslagers zullen onder hunne vorsten terstond, met edelmoedigheid en toewijding optrekken tegen den vijand. Hij waarschuwt echter, „dat het den vorst gevaarlijk is, ten strijde te trekken met een bezoedeld geweten. Hoeveel misbruiken: ijdelheid en wreedheid, zingenot en hartstocht, zorgeloosheid, onrechtvaardigheid en praalvertoon heerschen in sommige vorsten en hun officieren! Daar moet ernstig gestreefd naar reiniging en verbetering, wijl hun anders niet Gods bijstand, maar zijn rechtvaardige toorn te wachten staat" 1).

1) *Conclusio III Revel. Opusc. insign.*, p. 752.

2) *Opuscula Insigniora*, Col. 1559, p. 737, ss.

3) *Epist. par.* l. c. p. 742.

Gelijk de oproeping der Pausen zonder gevolg bleef, zoo klonk ook de stem van Dionysius in de woestijn. Het eenige zichtbare uitwerksel was de stichting van een kartuizersklooster te Ferrara door Hertog Borso van Este. Dionysius verloor den moed niet en werkte voort met al de kracht van zijn onuitputtelijk genie.

De *Opuscula insigniora* door den kartuizer D. Gerardus Hamontanus verzameld, en te Keulen gedrukt in 1559, leggen niet enkel getuigenis af van Dionysius' helderziend oog voor de dringende behoefte des tijds, maar kenschetsen ook zijn diepe kennis van iederen levensstaat en van elk ambt in het bijzonder. Voor enkele vragen we nog een wijle de aandacht. De uitgever rangschikte deze schriften in drie klassen. De eerste is hoofdzakelijk voor de geestelijkheid bestemd (quae specialiter ad clerum pertinent).

De Vita et regimine praesulum (Opusc. insign. p. 57); *De Vita et regimine archidiaconorum* (l. c. p. 94); *De Reformatione Canoniorum* (l. c. p. 131); *Contra pluralitatem beneficiorum* (l. c. p. 164); *De pluralium beneficiorum usurpatione dialogus* (l. c. p. 194). Wij noemen deze geschriften, wijl ze voor de beschavingsgeschiedenis der XVe eeuw van groot gewicht zijn. Hetgeen hieruit blijkt, dat de schrijver alle verplichtingen der verschillende waardigheden kort en duidelijk uiteenzet, de misbruiken laakt zonder aanzien des persoons, en telkens de middelen ter verbetering aan de hand doet.

Van het boek *De Simonia vitanda* 1) zag ik twee handschriften in de hofbibliotheek te Weenen. Het eerste onder no. 4931 werd geschreven op het laatst der XVe eeuw in het kartuizersklooster te Roermond; een ander onder no. 4558 en draagt den titel: *Dionysii Carthusiani De Symonia tractatus*. Het werd gedrukt in de *Opuscula insigniora* en behandelt een

1) *Op. Insign.* p. 197.

strijdvraag, waarover voor- en tegenstanders vrij hevig hun gevoelen uitten.

In de kloosters was allengs het gebruik ontstaan, van postulanten, boven het gewone getal, een zekere som gelds te vragen voor haar onderhoud. Dionysius bestrijdt dit uit alle kracht en zegt, dat zulke personen, ook wanneer ze vrijwillig en gaarne in haar onderhoud willen voorzien, *veiliger* worden afgewezen. Eindelijk werd de vraag ter beslissing voorgelegd aan het groot gezag dier dagen, de universiteit van Parijs. Een antwoord der *Celeberrima Universitas Studii Parisiensis* vinden we in de *Opuscula Insigniora* 1), een ander bij Mougél 2). „Het is veiliger, heet het daar, dat niets worde gevraagd, en dat geen enkele postulante worde opgenomen boven het getal, dat voldoende onderhoud vindt in de stichting. Biedt zich eene aan, dan zegge men, dat het klooster niet kan voorzien in haar levensbehoefte.

De Kardinaal en Pauselijke legaat Nicolaas van Cusa schijnt echter van andere meening te zijn geweest. In denzelfden codex der hofbibliotheek te Weenen onder no. 4931 (fol. 61,) zagen we een geschrift met den titel: *Tractatus contra Dionysius Rickel de Leeuwis*. Daar leest men fol. 61: „Toen voor eenigen tijd de eerwaardigste vader in Christus, Nicolaas van Cusa, Kardinaal en legaat van den apostolischen stoel, hier zijne zending vervulde, stelden de bestuurders (rectores) der reguliere kanunniken het volgende ter beslissing voor. Er is in Holland eene vrouwenklooster van reguliere kanunnikessen, dat zooveel leden heeft als het van de goederen behoorlijk kan onderhouden. Hier gaf men aan een bekwame, godsdienstige en goedgestemde jonge dochter, die vroeg om te worden opgenomen, ten antwoord: Uw intrede is onmogelijk uit gebrek aan onderhoud, en ongeoorloofd door de beslissin-

1) *Ed. Col.* 1559, p. 212, s.

2) *Denys le Chartreux*, p. 81, n. 1.

gen van den H. stoel. De jonge dochter antwoordde, dat zij van de goederen, door God haar geschonken, zooveel zoude inbrengen, als het onderhoud vereischte en het klooster niet zou worden bezwaard. Het klooster bracht daar tegen in, dat het aannemen van tijdelijke goederen door een andere beslissing van Rome was verboden. De bestuurders vragen de oplossing in deze en dergelijke moeilijkheid. De heer legaat, beroemd doctor in de rechten, door de praktijk geoefend en steunend op het Pauselijk gezag gaf, naar men zegt, ten antwoord, dat zulke postulanten moeten opgenomen met hetgeen ze medebrengen, en niet worden teruggestooten van den weg en staat der volmaaktheid. Hij voegde er bij, dat deze intrede niet strijdig is met de juiste verklaring der apostolische bullen, en bepaalde de som, die voor het onderhoud zou worden ingebracht.”

Of de schrijver van dit tractaat de „eerbiedwaardige doctor” was, tegen wien Dionysius in het tweede boek *De Simonia vitanda* de pen opvat, is ons niet gebleken. Zeker is het, dat Dionysius noch in de voorrede noch in de tien artikelen met een enkel woord over Nicolaas van Cusa gewaagt.

Andere werken der eerste klasse zijn *Contra pestem ambitionis* (l. c. p. 229, ss.) en *De Vita et regimine curatorum seu Parochorum* (p. 251, ss). Het laatste is onder veel opzichten belangrijk. In het achtste artikel wordt gewezen op de wetenschap der pastoors. Hij moet de wet Gods kennen, om ze anderen te leeren. Daartoe eischt Dionysius volstrekt niet de oplossing van alle moeilijke vraagstukken, wijl dit tot den bisschop behoort. De parochiepriester wete geleerdere vragen van de alledaagsche te onderscheiden, en ga in de eerste niet voort zonder den raad der oversten. De priesters zullen in de H. Schrift en de canones ervaren zijn. Hun bezigheid zijn predikatie en onderwijs, opdat ze allen door hun kennis en ijver stichten. Ieder priester moet ter zijner beschikking hebben een sacramentarium, lectionarium, antiphonarium,

baptisterium, computus of paaschberekening, de canones poenitentiales, het psalterium en homilieën voor de zon- en feestdagen des ganschen jaars. Hij, bij wien een dezer boeken ontbreekt, zal nauwelijks den naam van priester verdienen. De boeken zullen zijne studie, zijne bezigheid en ontspanning zijn, opdat hij zijn tijd nuttig gebruike. Homilieën en legenden der Heiligen zullen zich bevinden in zijn boekerij en vlijtig worden gelezen. Voor de kennis der canones is het boek der synodale statuten van het bisdom voldoende. Aldus zal de priester den vloek des Heeren bij Oseas (IV, 6) ontgaan: omdat gij de wetenschap veracht hebt, zal ik u verachten en uitstooten uit het priesterlijk ambt 1).

In de tweede klas, die tot de religieusen behoort (quae ad vitae monasticae professores praecipue pertinent) plaatst Hamontanus tien geschriften. Behalve het boek *De Vita Inclusarum*, hebben alle in onzen tijd bijna dezelfde waarde als in de XVe eeuw. Het meest belangrijk voor den geschiedkundige zijn *De Reformatione Claustralium vel Monachorum* (l. c. p. 418); *De reformatione Monialium Dialogus* (p. 442); *De praeconio sive laude ordinis carthusiensis* (p. 569).

Het eerste tractaat is gericht aan een abt van een beroemd en schatrijk benedictijnerklooster, waar de eerste ijver en de onderhouding der regelen te wenschen overliet 2). De behandeling in een en twintig artikelen is algemeen. De wenken voor abten en andere overheden, de gisping der misbruiken, de middelen ter verbetering worden zoo voorgesteld, dat de overweging daarvan ook andere monniken tot nut kan strekken. Met alle vrijmoedigheid laakt Dionysius het misbruik van het peculium of der kleine som gelds, die den monniken der meeste kloosters werd toegestaan. Kerkvaders, kerkelijke

1) *De Vita et Reg. Curat art. VIII. Op. insign.* p. 260, 261. Cf. *De vita et reg. archid.* l. c. p. 113, 114.

2) *Op. Insign. praef.* p. 418.

wetten en besluiten der concilies moeten aanrukken, om het te bestrijden. Dat dit peculium, hetwelk nog in onze dagen enkele monniken zonder schade bezitten en gebruiken, in de XVe eeuw vrij groot en daarom noodlottig moet zijn geweest, maken we op uit de gevolgen. „Uit het peculium, zegt Dionysius, groeien als uit een vergiftige wortel alle misbruiken en zonden: weerspanning, trotschheid, twist en partijschap, gierigheid, afgunst, leugentaal, ijdelheid, zingenot en nuttelooze bezigheid; overdreven zorg, verstrooiing, traagheid en nalatigheid in het koorgebed. Zij die rijk zijn aan peculium worden driest tegen de oversten, dulden regeltucht noch berisping, vormen partijen, leggen gastmalen en slemppartijen aan, waar ze offeren aan de vleeschelijke lusten en de beloften der zuiverheid schandelijk overtreden. Zij verwaarloozen de huiselijke tucht, verbreken het stilzwijgen, en niet zelden de vasten, komen niet meer naar den gemeenschappelijken refect” 1).

Zeer schoon, eenvoudig en naief is de dialoog *De reformatione monialium*. De bruidegom der zielen bemoedigt en onderricht zijne bruid, en legt met zachtheid en kracht den vinger op hare wonde. Bij het vele goede leeren we ook enkele misbruiken der zusters kennen. De reguliere kanunnikessen en clarissen worden met veel lof vermeld. De veelvuldige, of schoon somwijlen voor de zusters onzer dagen te geleerde vragen en opmerkingen der bruid, de oplossingen en antwoorden des bruidegoms maken dit kleine boek van twaalf artikels belangrijk voor het leven der vrouwenkloosters.

Bijna sedert hunne stichting werden de kartuizers bestreden, wyl zij zich voor altijd, ook in tijden van ziekte, het gebruik van vleesch ontzegden. Waarschijnlijk heeft aan een herleven dier tegenspraak het boek *De Praeconio et laude ordinis carthusiensis* (l. c. p. 569) zijn ontstaan te danken.

1) *Op. Insign.* p. 436, s.

Dionysus verdedigt zijn roemrijke orde met klem en overtuiging. De geleerde redeneering wisselt af met lofflijke getuigenissen ten gunste der kartuizers. Arnoldus de Villanova, Gerson, Bernardus, de Pausen, de heiligen der orde worden opgeroepen, om samen een loflied te zingen op de beroemde instelling des H. Bruno. Het slot vormt een lange, dichtelijk gestelde uitnoodiging tot de eenzaamheid des kloosters. Want hij, die dezen staat voor zijn aandeel koos, „leeft voor zijn God en Heer, niet voor de wereld. Niet in het gebruik van vleesch stelt hij zijn rust, maar in de beheersching van zijn eigen vleesch met alle driften en begeerten, in de beteugeling der ongeregelde hartstocht, in een diepe, vast gewortelde nederigheid, in de vreeze der kinderen Gods, waardoor hij vroom en onberispelijk wandelt voor het aanschijn des Scheppers” 1).

De derde klas van werken in de *Opuscula insigniora* saamgebracht, behoort tot de leeken (*quae ad saeculares et laicos pertinent*). Wij stippen enkel de voornaamste aan.

Egidius de Roma bouwt zijn werk *De regimine Principum* op wijsgeerigen grondslag en trekt de bewijsvoering voor een groot deel uit Aristoteles, terwijl de H. Thomas van Aquine in zijn beroemd geschrift *De regimine Principum ad regem Cypri* den vorst zoowel theorie als practijk ontvouwt, waarbij wijsbegeerte en godgeleerdheid beide stof en bewijzen leveren. De overwegend praktische en ascetische natuur des kartuizers richt het boek *De Vita et regimine Principum*, volgens de dringende behoefte des tijds, tot de hervorming van vorst en onderdaan. Wjl het bestuur van een huisgezin grooter voorzichtigheid vordert dan het beheer van zijn eigen persoon, en wederom de regeering van een staat meer beleid en wijsheid vraagt dan de regeling des huizes, moet de vorst eerst zich toelleggen op zelfbeheer, daarna op de goede inrichting van zijn huis, en ten slotte de volmaakte leiding van steden en landen

1) *Opera insign. De Praeconio* etc. p. 586.

leeren en beoefenen. Uit deze grondgedachte groeit de verdeling des werks: De vorst als braaf christenmensch, als echtgenoot en huisvader, als leider der volken. „Ik zal in de behandeling, zegt Dionysius, meer godgeleerde dan wijsgeer zijn. Want is de H. Schrift waardiger en verhevener dan de wijsbegeerte, zij is ook om te berispen, te onderwijzen en te ontvlammen, krachtiger en gloeiender” 1). Het gansche boek getuigt van den scherpen blik en fijne opmerkingsgave des schrijvers. Wij vinden daar wijze lessen over de opvoeding der vorstenkinderen, in het bijzonder der prinsen (lib. II, art. 8—12); over het gedrag der rijken en edelen (lib. II, art. 14—16); over het rechtvaardig oordeel des vorsten (lib. III art. 11, 19, 20), en over zijne krijgsverrichtingen (lib. III art. 31—500). Een vurige opwekking tot de verovering van het heilig graf vormt het slot.

Dionysius is van oordeel, dat een vorst zijne gemalin hoogst zelden, en alleen na een langdurige beproeving harer voorzichtigheid, zal te rade nemen in de regeering des volks, en geeft als reden op haar zwak oordeel en groote moeite een geheim te bewaren 2). Hierom wellicht is zijn tractaat *De Vita regimine principissae* (l. c. 753) niets anders dan een inleiding tot het geestelijk leven. Even schoon als belangrijk is die samenspraak van Christus met de vorstin. De aantrekkelijkheid der gezonde ascese wordt verhoogd door een gemoedelyken en liefelijken vorm. De inhoud zoowel als het bevallige kleet is zoo recht geschikt voor de innige vroomheid der vorstin, tot wie het boek is gericht.

Isabella, dochter van Jan I van Portugal, werd in 1430 de derde gemalin van Philips den Goede. Deze zond heer Jan van Roubais Herzeel, Boudewijn van Lannoy, Andreas van Toulongeon en Gilles van Escournay naar Lissabon, om de

1) *De Vita et reg. princ. Op. insign.* l. c. p. 642.

2) *De Vita et reg. princip.* Lib. II, art. VI.

bruid naar Brugge te geleiden. Jan van Eyck, kamerdienaar des hertogs, en beroemd schilder, die een schoon portrait maakte van de Infante Isabella, was mede in het gevolg. De huwelijksfeesten te Brugge waren schitterend. Bij deze gelegenheid ontstond de ridderorde van het gulden vlies. Isabella werd de moeder van Karel den Stouten, overleefde Philips vier jaren, en stierf in hetzelfde jaar als Dionysius de kartuizer 1471 1).

Wat hoogen dunk de laatste moet gekoesterd hebben van de deugd der vorstin leert ons een plaats, waaruit tevens blijkt, dat aan haar het boek *De Vita et regimine principissae* is gericht. In de samenspraak zegt de vorstin op hare beurt: „Vorstin: Wees gezegend, o Heer, die zoo vrijgevig zijt jegens uw schepsel in ballingschap. Noem mij niet gebiedster (domina), mij, die niet eens den naam uwer dienstmaagd verdien. Bereid mijn hart, dat het uw lichaam en bloed godvruchtig ontvang en door uw heilige inwoning zich verkwikke en sterke. Christus: Lang waart gij een machtige gebiedster en nog zijt gij in de wereld. Gij zijt de dochter van den allerchristelijksten koning van Portugal, de gemalin van den grootsten en beroemdsten hertog. Thans echter handelt gij wijselijk, met het aardsche praalvertoon, de uitwendige sieraden en de wereldsche heerschappij te verlaten en u gansch aan het geestelijk leven te wijden en de godsvrucht; onder vrome personen en ijverige, stipte religieusen liever te vertoeven, dan bij de grooten der aarde. Gij hebt mijn eeredienst vermeerderd, voor mijne getrouwe kloosterlingen huizen gebouwd en hun levensonderhoud geschonken, en ook thans nog hebt gij een nieuwe stichting voor de kartuizers besloten. Ga voort en volhard in zoo heilige werken, volbreng de goede voornemens. Ik zal u schenken de eer en de glorie van het hemelrijk, dat geen einde zal nemen” 2).

1) *M. de Barante, Hist. de ducs de Bourgogne* T. 4, p. 288, T. 5, p. 409.

2) *De Vita et reg. principissae, Op. insign.* l. c. p. 754.

Het *Directorum vitae nobilium* is gericht tegen de weelde, pronkzucht en bedorvenheid des adels en opgedragen aan een „hoogadellijke godvruchtige jonkvrouw”. De adellijke heeren, zoo klaagt Dionysius in de opdracht, „schamen zich niet te zondigen, de kortstondige vleeschelijke genoegens, het dierlijke en lage te stellen boven de reine, eeuwige en oneindige goedheid Gods. Tegen zijne leerstellingen, raden en geboden hechten zij zich aan het brooze en geringe. Niet edel, maar dienstbaar zijn zij en goddeloos, vijanden Gods, slaven des duivels, gebukt gaande onder het juk der boosheid, die de meest harde dienstbaarheid is; een lage, schandelijke slavernij, des te dwazer en smadelijker, wijl ze vrijwillig is. Wonderbaar, ellendig en betreurenswaardig is de verblindheid der menschen. Zij die gesproten zijn uit een adellijk, aanzienlijk geslacht schamen zich, iemand van lager geboorte te dienen, terwijl zij zich dienstbaar maken aan hun booze driften en verlangens.

Zoo treurige waarheid overwegend stelt gij, doorluchte jonkvrouw, aanzienlijke maagd en dienaress van Christus, u niet tevreden met wereldschen adel. Uw roem is de adeldom der ziel, deugd en wijsheid. Gij veracht de ijdelheid der wereld, haar werken en ongeregelde begeerten. Het is een groote genade, dat een nog jeugdige vrouw rijkdommen en aanzienlijke afkomst geringschat en alleen zich hecht aan God, haren Schepper. Daarom heeft uw doorluchte hoogheid van mijne hand een kleine verhandeling gevraagd, die u tot gids zou strekken in het leven, en bijzonder in kleeding en uitwendigen tooi. Uwe godsvrucht geluk wenschend beloof ik, naar best vermogen aan uw vrome en nederige bede te voldoen” 1).

Het tractaat vormt in vijf en dertig artikelen een handleiding voor den welmeenenden adel. De weg des christelijken levens wordt afgebakend, de afwijking ter rechter of ter lin-

1) *Direct. Nob. Op. insign.* l. c, p. 766. s.

ker vrijmoedig gestraft, het middel aangewezen tot terugkeer.

Het kleine werkje *De vita militari* is niet zonder gewicht voor de beschavingsgeschiedenis. Het VIe en Xe artikel schetsen de willekeur, dwingelandij en genotzucht der toenmalige krijgers. —

Wanneer Theodoricus Loër a Stratis den roem zijns ordebroeders verkondigt en het leven verhaalt van den „Zaligen vader Dionysius, niet minder vermaard om zijn wetenschap dan om zijn hooge deugd”, drukt hij zijn hoogste verwondering uit, dat nog onder het stof begraven zijn de schriften van een man, „die meer dan iemand met de pen werkte in Gods Kerk, in zulken graad eruditie paarde aan helderheid, dat zijn tijdgenooten hem een wonder van geleerdheid noemden. Daarom, zoo gaat hij voort, sta ik verbaasd, dat ze nog verborgen liggen. Intusschen zijn we overstroemd door de geschriften van anderen, wier talent noch geleerdheid in vergelijking komt met het genie van Dionysius.” Dan zich met verontwaardiging keerend tegen zijne broeders: „Dit is te wijten aan uwe zorgeloosheid, vervolgt hij, aan uwe nalatigheid, orde der kartuizers. Ontelbare geleerde en heilige mannen hebt gij voortgebracht, wier wetenschappelijke roem onsterfelijk zou leven bij het nageslacht, wanneer gij hun boeken in het licht zondt. Gij echter bewaart ze liever zorgvuldig in uw schoot, alsof die mannen enkel voor u, voor één klooster, niet voor de nakomelingschap en alle menschen hadden geleefd; alsof het ware kinderliefde was te verbergen, hetgeen onze moeder de H. Kerk tot groot nut en sieraad kan strekken” 1).

Loër a Stratis reinigde zijn orde van dien blaam, voegde de daad bij het woord en ondernam de editio princeps van Dionysius werken, een ware reuzentaak, die zijn naam voor immer

1) *Acta SS*, I. c. p. 250.

aan dien van den Doctor extaticus verbond. Alle oude schrijvers 1) beweren, dat Dirk Loër a Stratis werd geboren te Hoogstraten, en vele nieuwe, ook Mougel 2), volgden hen. Wij sluiten ons liever aan bij Dom Boutrais 3) en onzen vriend P. Allard 4) die van oordeel zijn, dat Loër niet te *Hoogstraten* maar te *Stratum* bij Eindhoven het levenslicht aanschouwde. Ziehier de redenen. Vooreerst wordt de benaming *a Stratis* veel natuurlijker van *Stratum* dan van *Hoogstraten* afgeleid. Vervolgens was Loër een bloedverwant van den beroemden Theodericus Hezius, gelijk hij zelf zegt in de *Epistola nuncupatoria*, waarmee de *Uitlegging der Psalmen* wordt opgedragen aan Bisschop Everard van der Mark 5). Hezius nu was uit de nabijheid van *Stratum*, namelijk uit Heeze bij Eindhoven, herkomstig 6). Zoo wordt de verwantschap tusschen Loër en Dirk van Heeze meer verklaarbaar. Een derde grond van waarschijnlijkheid bestaat hierin, dat de naam *Luer*, *Loer* herhaaldelijk voorkomt in de buurt van *Stratum*, namelijk te Heeze en Leent: Hendrik van Luer, Scepen in Heeze en Leende (1450); Henrichs van Luer (1439); Henrichs van Loer en Henrich van Luer, Scepen (1455) 7). De dwaling is waarschijnlijk hieruit ontstaan, dat Hoogstraten meer bekend was dan *Stratum* bij Eindhoven.

Dirk Loër a Stratis ontving het kleed der kartuizers uit de hand van Pieter Bloemevenne of Pieter van Leiden. In hoo-gen graad genoot hij weldra het vertrouwen zijner ordebroe-

1) Cf. *Harzheim, Bibl. Coloniensis Foppens, Bibl. Belgica*, enz.

2) *Denys le Chartreux* etc. p. 75.

3) *Der Karthäuser Landsberger, in 't Duitsch door B. Hermes*, Mainz 1880, bl. 9.

4) *Studien* 1884, bl. 48.

5) *Expositio in Psalmos D. Dionysii Cart.* Col. 1531.

6) *Studien* 1884, bl. 3.

7) Cf. *P. Allard, Studien*, t. a. p. bl. 48, noot 1.

ders en bekleedde de gewichtigste ambten. Karel V verlangde hem als biechtvader en hing in een openbare vergadering zijn mantel om de schouders van den nederigen monnik 1). Kardinaal Otto van Truchses vroeg zijne hulp in de nieuwe inrichting der diocese Augsburg. Zijn grootste roem blijft echter de uitgave van Dionysius' geschriften. Zij getuigt, volgens Harzheim, van zijn grooten geest, stalen werkkraft en gloeienden ijver voor de glorie van Gods Kerk.

Toch kon deze editie door de ongunst der tijden en middeelen moeilijk volledig wezen. Later aangevuld en herdrukt door verschillende drukkers, in verschillende letters en verschillend formaat, moet een complete verzameling van Dionysius geschriften, waarop wellicht geen enkele bibliotheek der wereld roemen kan, een wonder aanzien bieden. Dit alles riep den kartuizers de bovenvermelde berisping van Loër a Stratis in het geheugen. De zonen des H. Bruno te Montreuil-Sur-Mer in Frankrijk ondernamen een nieuwe uitgave in IV°. De acht en veertig banden zijn aldus verdeeld: vijftien voor de uitlegging der H. Schrift; vijftien voor godgeleerdheid en wijsbegeerte; dertien voor ascese en strijdschriften; vier voor homeliën; vier of vijf voor onuitgegeven en twijfelachtige werken. Het eerste deel verscheen onder den titel: *Doctoris ecstatici P. Dionysii Carthusiani opera omnia in unum corpus digesta ad fidem editionum Coloniensium cura et labore Monachorum S. Ordinis Carthusiensis, favente P. M. Leone XIII. Tom. I. In Genesim et Exodum (I—XIX)*. Montrolii, typis Cartusiae S. Mariae de Pratis, 1896. Gr. 4° XCIV, 684 p. 1)

In de Inleiding worden 187 nummers van Dionysius werken opgesomd, waarvan vele verloren zijn. N°. 170 is een brief aan de Franciskanen; een uittreksel daarvan bevindt

1) Harzheim, *Bibliotheca*, p. 303.

2) Bij inschrijving kost elk deel 8 fr., na sluiting daarvan 15 fr.

zich in de staatsbibliotheek te Munchen, Cod. Lat. 9068, en werd thans bekend gemaakt door Dr. N. Paulus; de brief zelf moet nog gevonden worden. N°. 74 *De vita et beneficiis Christi* is waarschijnlijk hetzelfde als *Meditationes de vita et beneficiis Christi*, die Dr. J. Pohl onlangs bewezen heeft van Thomas a Kempis te zijn 1).

De uitgave is, volgens het verlangen van Leo XIII den beoemden schrijver en de behandelde stoffen waardig (quae auctoris rerumque dignitati respondeat). Wij hopen, dat de andere woorden des Pausen: „het was de billijke wensch der geleerden, dat de geschriften van Dionysius den kartuizer tot gemakkelijker gebruik in ééne uitgave werden saamgevat”, uit het hart zijn gesproken van Neerlands geleerden. Ons vertrouwen is des te sterker, omdat Dionysius, een der grootste mannen der XVe eeuw, bij ons te Roermond werkte en zwoegde voor de ware hervorming der Kerk, en ons vaderland met den roem zijner heiligheid en geleerdheid bestraalde.

Maastricht.

P. ALBERS.

1) *Der Katholik*, Aprilheft. 1897.